

ENTIS.

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

Yıl:2023, Cilt:1, Sayı:1

ÜRÜN BİLGİSİ / PRODUCT INFORMATION

Amaç ve Kapsam: Türkiye’de gerçekleştirilen sosyal bilimler alanındaki çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası alanda duyurmak, yeni araştırmaları ve bilhassa genç araştırmacıları desteklemeyi amaçlamaktadır. Dergimiz özgün araştırma makalelerinin yanı sıra çeviri, felsefi yorum ve eleştiri, kitap/ makale değerlendirmelerini kabul etmektedir. Dergimiz sosyal bilimler alanındaki tüm çalışmalara açıktır. Makaleler sosyal bilimler üzerine, başta akademik ilkeler ve derginin yayın kuralları dikkate alınarak yazıldığı takdirde ENTIS dergisi tarafından değerlendirilmeye alınabilir.

Yayınlayan / Publisher

Doç. Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN

Yayın Dili / Language

Türkçe-İngilizce / Turkish-English

Basım Tarihi / Date of Publication

30/07/2023

Yayın Aralığı / Frequency

Yılda dört kez (Ocak-Nisan-Temmuz-Ekim) yayınlanır./ Published four times a year (January-April-July-October)

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Bingol University
Faculty of Arts and Sciences

YARDIMCI EDITÖRLER / VICE OF EDITOR IN CHIEF

Arş. Gör. İlim Esra EREK, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Bingol University Faculty of
Arts and Sciences
Zekiye TAN
Mustafa BEŞER

DANIŞMA KURULU/ ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ali COŞKUN** (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Khaliq AHMAD (International Islamic University of Malaysia)
Prof. Dr. Çetin BALANUYE (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tologon Omoshev (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Prof. Dr. Olga Nosova (University of Kharkov Institute Banking Affairs) (Ukraine)
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Velieva Naila Tofik (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Önder BİLGİN (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir AKGÜNDÜZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARAS (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Selvira Draganović (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Mariya Kochkorbaeva (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Doc. Dr. Ainur Nogayeva (Avrasya Milli Universitesi) (Kazakistan)
Doç. Dr. Rovshan Aliyev (Bakü State University)
Doç. Dr. Samir HAMİDOV (Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Hilale Caferova (Azərbaycan Milli İlimlər (elmlər) Akademisi)
Doç. Dr. Tarana Khalilova (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Qurbanov Nüsrət (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Valida Mehdiyeva (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞENGÜN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan AFŞAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Ali TÜRKMENOĞLU (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emir Feridun ÇALIŞKAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Yusuf GÜNGÖR (İğdır Üniversitesi)
Dr. Mehmet Sadık ÇOBAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Zakir ELÇİÇEK (Dicle Üniversitesi)
Dr. Ahmet Baran YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Şahin Akberov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Ogtay Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Agil Mammadov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Elşen Mammadov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Matanat Amrahova (Azerbaijan State University of Economics)

İÇİNDEKİLER

Çin Odası Düşünce Deneyinin Yapay Zekâ Açısından Önemi

The Importance of the Chinese Room of Thought Experiment For Artificial Intelligence

Elif AYDOĞDU (Araştırma Makalesi).....4-11

Etik Kavramı Temelinde Whistleblowing (Bilgi İfşası)

Whistleblowing (Information Disclosure) Based on the Concept of Ethics

Şeyma Meryem YILDIRIM (Araştırma Makalesi).....12-22

Güncel Yapay Zekâ Programları Hakkında Genel Felsefi Çıkarımlar

General Philosophical Implications of Contemporary Artificial Intelligence Programs

Hamza Alperen AYDIN (Araştırma Makalesi).....23-34

Yapay Zekâ ve Kişilik Problemi

Artificial Intelligence and Personality Problem

Seda YILDIRIM (Araştırma Makalesi).....35-48

Spinoza'nın Zihin Beden Sorunsalı: Zihin Felsefesi Kuramları Arasında Spinoza'nın Yeri ve Önemi /Spinoza's Mind-Body Problematic:

The Place and Importance of Spinoza Among Theories Philosophy of Mind

Barış BİÇER (Araştırma Makalesi).....49-60

Çin Odası Düşünce Deneyinin Yapay Zekâ Açısından Önemi

Araştırma Makalesi

Elif AYDOĞDU

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
aydogduelif.0088@gmail.com
ORCID: 0009-0000-5599-3255
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241235>

ÖZET

Günümüz felsefesinde yapay zekâya dair ontolojik anlamlandırma çabası sürmekteyken bu konunun felsefe tarihindeki örneklerinin incelenmesi giderek önem kazanmaktadır. Yapay zekâ çalışmaları üzerine yapılan araştırmalarda nicelik bakımında ilklerden olması ve nitelik olarak birbirlerine eleştiri mahiyetinde olmaları nedeniyle Alan Turing tarafından yapılan Turing Testi ve John Searle'e ait olan Çin Odası düşünce deneyi oldukça önem arz etmektedir. Söz konusu düşünce deneylerinde Turing yapay zekâların düşünebilmesi konusuyla alakalı olumlu bir tavır takınırken Searle hem Turing'e karşıtlığını hem de neden Turing Testini geçen bir makinenin “düşünüyor” olarak nitelenemeyeceğini kendi deneyiyle açıklamaktadır. Bunun nedeni olarak Alan Turing'in zihni materyalist bir çerçeve içerisinde algılıyor oluşuna karşın John Searle'in zihni kendisinin de temsilcisi ve kurucusu olarak atfedildiği biyolojik doğalcılık bağlamında algılıyor oluşudur. Mevcut testlerin farklı paradigmlar içerisinde şekillenmiş olması sonuçları üzerinde de bir uzlaşma sağlanması oldukça zorlaştırmaktır. Bunu karşın gelecek araştırmalar açısından yeni doneler sağlayacak olması nedeniyle bir düşünce deneyleri ve ait oldukları felsefi yaklaşımlar yeniden işlenmeye değer gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turing Testi, John Searle, Çin Odası Deneyi, Yapay Zekâ, Düşünebilmek

GİRİŞ

21. yüzyılın henüz başlarında olduğumuz şu günlerde insan uygarlığı olarak sanayi devrimi, nükleer güç gibi aşamalardan bir yenisini geçmekteyiz. Bu aşama yapay zekâ olarak ifade edilmektedir. Daha şimdiden gerek tikel bireylerin gerek ülkeler ve ulusüstü yapıların sıklıkla gündemine taşıdığı bu başlık henüz bir uzlaşma olarak ortaya konulamamıştır.

Yapay zekânın doğal olarak mühendislik ve işlevsellik üzerine ne olduğunu ortaya koymak imkân dâhilin de gibi gözükse dahi bu bağlam içerisinde gelecek projeksiyonu üzerinde bir uzlaşma konu sosyal bilimler alanına gelinceyse tam bir karmaşa ortamı mevcuttur.

Bu karmaşanın başlıca sebepleri arasında ortadaki yapının nasıl *anlamlandırılacağı*

konusu altında şekillenen ona nasıl bir varlık statüsü atfedileceği, hukuki olarak konumlandırılması, üretimlerinin nasıl ifade edileceği, bir insanın eşiti olarak görülüp görülemeyeceği gibi konuları sıralamak mümkündür.

Biz bu çalışmamızda bu gibi konulara doğrudan çözüm yolu sunmasalar dahi bu çözüm yoluna ulaşma adına yapılan çalışmalardan ilki olarak adlandırılan Alan Turing'in Turing Testi ve Turing testini inceleme altına alarak alternatif bir düşünce deneyi ile tabiri caizse Turing testini test eden John Searle'ün Çin odası deneyini mercek altına aldık.

Söz konuş testler makineler özelinde yapay zekânın düşünme yetisi sergileyip sergileyemeyeceğini araştırmalarına rağmen herhangi bir testin geçerliliği ve sonuçları üzerine uzlaşıldığı takdirde aslında yapay zekâ için kördüğüm haline gelmiş kişi, hukuk konuları başta olmak üzere oldukça ciddi referans noktaları haline gelecektir.

1. Yapay Zekâ

Yapay zekâ olgusunu açıklamak için yapılan tanımlamaların genel olarak iki farklı boyutta değerlendirilebileceğini ifade edebiliriz. İlk onun işlevini ve yapısını aktarması bakımından teknik ve mühendislik boyutu ikinci olarak üzerine konuşulan “şey” in ne anlama geldiği ne gibi tasavvurlar imlediğinin anlaşılması hususunda felsefi boyutu mevcuttur.

Şu husus gözden kaçmamalıdır ki yapay zekâ sistemlerinin süratle gelişmesinden dolayı bu tanımlamalar statik değil dinamik bir yapıdadır. Kavramın ilk kullanımıysa 1955 yılında matematikçi John McCarty tarafındandır.

Bu kavram, bir takım teori, bilim ve teknik sayesinde makinelerin (bilgisayar veya bilgisayar kontrolündeki bir robot) insanoğlunun özellikle bilişsel kabiliyetlerini insanlara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2021, s. 123).

İfade ettiğimiz tanıma paralel olarak bu kabiliyetleri yerine getirme dereceleri açısından bazı sınıflamalar mevcuttur.

Makinelerin programlanıp zeki davranışlar gösterebilmesi **zayıf (dar) yapay zekâ** olarak bilinir ve kabul görür. Makinelerin programlanıp zeki, şuurlu olabilmeleri ise **güçlü (genel) yapay zekâ** kavramıdır ki bu kavram tartışma görmektedir (Pirim, 2006, s. 85). Genellikle karşımıza çıkan bu ikili ayrıma ek olarak henüz teorik olarak tartışılan ama olasılığı günden güne artan bir diğer tür **süper yapay zekâ**dır.

Yapay zekânın “**süper yapay zekâ**” olarak ifade edilebilmesi için insanları kesinlikle her konuda aşması gerekecektir ki süper yapay zekâ türü, yapay zekâ bir insandan daha yetenekli olduğunda söz konusu olabilir.¹

Anlaşıldığı genellikle yeni durumlara uyum sağlama yetisine sahip olma yetisi olarak adlandırılan faaliyetlerin bir sistem tarafından gerçekleştirilebilmesi yapay zekânın mühendislik tarafını oluşturmaktadır. Ancak konunun felsefi boyutları irdelendiği takdirde işler giderek karmaşılaşmaktadır.

Bunun başlıca nedenleri arasında böyle bir yapının hakları veya sorumlulukları olacak mıdır? Ortaya koyduğu eserlerin sahiplik hakkı olabilecek midir? İnsanın ona karşı konumu veya onun insana karşı konumu ne şekilde olacaktır başka bir ifadeyle aydınlanma döneminden beri paradigmaları şekillendiren insanın egemen konumu ve doğanın yöneticisi olma vasfı kaybolma yoluna girmiş midir?

¹ <https://www.datascienceearth.com/uc-tur-yapay-zekâ-dar-genel-ve-super/> Erişim Tarihi 05.05.2023

Bu soruların her biri müstesna çalışmalar olarak ele alınabilir. Ancak bağlamımızdan kopmama amacıyla yukarıda belirttiğimiz üzere zekâya dair belli materyalist kıstaslar konulduğu takdirde eğer bir yapı bu kıstaslara sahip ise zeki olarak adlandırılabilir tezinin felsefi açıdan imlemesi ayrı bir soru oluşturmaktadır.

Bu durum gerçekten makinaların zeki olduğu veya düşünebildiği anlamına gelmekte midir? Bu konuda öne çıkan iki önemli düşünce deneyi mevcuttur. İlk olarak yapay zekâ kronolojisinin ilk araştırmacılarından sayılan Alan Turing'in Turing testi ve bu testin sonuçlarına eleştiri niteliği taşıyan John Searl 'ün Çin Odası düşünce Deneyi bu konunun incelenmesi için önem arz eden deneylerdir.

2. Turing Testi ve Önemi

“Bilgisayar mekanizması ve zekâ” bir arada düşünmek mümkün müdür? Bu soruyu aynı adlı makalesinde cevap arayan Turing bu durumu cevaplamak amacıyla *taklit oyunu* isimli bir düşünce deneyi inşa eder.

Oyun ana hatlarıyla şu şekildedir: Bir erkek (A), bir kadın (B) ve bir sorgulayıcı (C) arasında geçmektedir. C deneklerin cinsiyetlerini bilmemektedir onlara x ve y gibi değerler atar ve X' A'dır. Y'B' dir. Gibi doğru sonuçlara ulaşması beklenir. A'nın amacı sorgucuyu yanıltmaktır. B ise sorgucuya yardımcı olmaya çalışmaktadır. Verilen cevaplar yazılı olarak verilmektedir.

Yazıda bu oyunda bir makinenin A'nın yerini alması durumunda ne olacağını ve sorgulayıcının hala aynı sıklıkta yanılabilirliği sorusu ortaya konulmaktadır (Turing, 1950, s. 433-434).

Eğer sorgucunun yanılma oranlarında bir değişiklik gerçekleşmez ise başka bir ifade ile cevap verenin erkek mi yoksa makine mi olduğu ayırt edilemez ise makine testi geçmiş sayılacaktır. Turing testi geçmiş olan bir makinenin zeki olduğu tezini savunmaktadır.

Turing metinde zekânın tanımını yapmamaktadır. Ancak ifade ettiğimiz deneyden görülebileceği üzere herhangi bir anlama yorumlama etmenini deney değişkenlerine katmamaktadır.

Buna ek olarak zekâ faktörünü salt girdi-çıkı bağlamında ele almaktadır. Zira tekil olarak makine sınanmamakta aksine kadını taklit eden erkeğin performansı taklit edilebilme yetisi sınanmaktadır.

Bunlar gibi nedenlerden ötürü Turing testi esasen makinelerin düşünebileceği tezini savunan araştırmacılar tarafından bile tartışma konusu olmaktadır.

Turing kimi açılardan insanın en özel çehresi olan zihin ile zamanının en az kişisel olan şeyi, bilgisayarı bağdaştırır. İnsan zihnini simgesel süreçler dizisi olarak kavrayarak kendiliğimize dair yeni bir anlayış sunar (Topal, 2017, s. 1352).

Bu durumun bir diğer önemli noktası Turing'in çalışmalarının alanında öncü niteliği taşımasından dolayı yapay zekâ sistemlerinin içerisinde şekillendiği paradigmayı anlama açısından oldukça önem taşır.

Zira 21. yüzyılda tartışmaları sürmekte olan makineler düşünebilir mi ya da onlara zekâ atfetmek mümkün müdür? Gibi soruların materyalist bir paradigma ile düşünüldüğünde doğal olarak cevabı olumlu yönde olacaktır.

Ancak Turing testine bir eleştirili niteliği taşıyan John Searle'ün Çin Odası deneyi

makinaların düşünmekte olduğunun kanıtlanması için Turing testini geçmiş olmalarının yetersiz olacağı görüşündedir.

Esasen John Searle de beynin bilgisayar ile karşılaştırılması fikrine karşı çıkmasa da ilgili bölümde göreceğimiz üzere temel eleştirisi Turing'in öncüllerinden onun ulaştığı çıkarıma ulaşamayacağı yönündedir.

3. John Searle ve Zihin Kuramı

John Searle yalnızca daha önce ifade ettiğimiz haliyle Turing'in ulaştığı sonuçları eleştirmez. Turing'i eleştirme motivasyonun kaynağı genel olarak materyalizm ve düzalizm temelinde yapılan keskin ayırım ve birinin ya da ötekinin salt bir formasyon olarak kabul edilmesidir. Onun ortaya koyduğu felsefe daha köktenci bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Alan

Searle'e göre hem düalizm hem materyalizm bir dizi yanlış kabule dayanır, ama asıl yanlış varsayım şudur: Eğer bilinç gerçekten de öznel ve niteliksel bir fenomense, bu durumda maddî, fiziksel dünyanın bir parçası olamaz. On yedinci yüzyıldan bu yana kullanılagelen terminoloji içinde doğru olan bu tespit karşısında Searle'un teklifi, "maddî olan" ile "zihinsel olan" arasındaki radikal ayrımı meşrulaştıran geleneksel terminolojinin terk edilmesidir (Altınörs, 2018, s. 52).

İfade edildiği üzere bilişselliği açıklarken Turing'in uyguladığı gibi salt mekanik girdiler ve çıktılar üzerinden ele almak ancak salt nesnel olarak ifade etmediğimiz ontolojik bir yapı olan zihinde gerçekleşen bilişsel süreçleri hesaba katmamak zihinselliğin dolayısıyla düşünmenin gerçekleşme sürecinin irdelenmesi hususunda yetersiz kalacaktır.

Bu açıdan Searl **Biyolojik Doğalcılık** tezini ortaya koyar. Bu görüş zihinsel fenomenlerin büyüme, sindirim ya da fotosentez gibi biyolojik fenomenlerden olduğunu savunan görüştür. Temelde iki sav barındırmaktadır (Çelebi, 2014, s. 114).

1. Ağrılardan, gıdıklanmalardan ve kaşınmalardan, kavranması en zor olan düşüncelere kadar, bütün zihinsel fenomenler beyindeki nörobiyolojik alt mertebeye süreçlerden kaynaklanır.
2. Zihinsel fenomenler beynin üst mertebeye özellikleridir (Çelebi, 2014, s. 114).

Görüldüğü üzere Searl zihinsel süreçleri açıklanmasında salt indirgemeci materyalizmin salt mekanik süreçlerden oluşan temel savunularına zıt yönlü ancak nesnel gerçekliği de dışlamadan bir tez oluşturmuştur.

Bu teze göre nasıl ki mide organının fiziksel varlığı yanında sindirim görevi gibi bir işlevi ya da bağırsakların aynı şekilde hem varlığına ek olarak boşaltım işlevi mevcutsa beyninde fiziksel varlığına paralel olarak zihinsellik işlevi mevcut bulunmaktadır. Bu işlev nöronlar ve nöral ağlar sayesinde gerçekleşen doğal işleyişin bir sonucudur.

4. Çin Odası Deneyi

Daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz üzere Searle Turing testi aracılığıyla ulaşılan sonuçların bahsi geçen yöntemle ulaşamayacağını savunmuştur. İfade etmek gerekir ki Searle'un eleştirileri daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz zayıf yapay zekâ ve güçlü yapay zekâ ayırımında zayıf yapay zekâ kavramını kapsamamaktadır. Onun tartışmasının merkezine aldığı Güçlü Yapay Zekâ, bir bilgisayar programının akıl da üretebileceğini ileri süren, özellikle Turing makinelerinin savunduğu yaklaşımdır (Dore, 2012, s. 31).

Bu görüşünü ispat amacıyla bir düşünce deneyi inşa eder deney ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir:

Çince bilmediğim halde bir odaya kapatılmışımdır, bana bir dizi kural verilmiştir ve bu kuralları kullanarak Çince karakterleri nasıl kullanacağımı öğrenirim. Bu kurallar anadilim olan İngilizceydi. Kurallar, karakterleri tanımlamak için şekillerine göre sınıflandırılmış biçimsel semboller kümesini başka bir biçimsel semboller dizisiyle ilişkilendirmemi sağladı. Bu sayede, karakterlerin anlamlarını öğrenmeye başladım. Çince karakterlerin ilk grubuna "senaryo", ikinci grubuna "hikâye" ve üçüncü grubuna da "soru" deniyor. Üçüncü gruptaki karakterlere ise "sorulara verilen yanıtlar" deniyor. Bana verilen İngilizce talimatlar ise "program" olarak adlandırılıyor. Program, üçüncü gruptaki karakterleri ilk iki grupla ilişkilendirmemi sağladı ve benim Çince karakterlerin anlamlarını daha da iyi anlamama yardımcı oldu. Programı kullandığım sürece, dışarıdan bakıldığında Çince sorulara verdiğim yanıtlar, anadili Çince olanlarınkinden farksız. Ben bir bilgisayar programı gibi davranıyorum ve Çinliler için sadece bir araç olarak kullanılıyorum. Ancak yapay zekâ teknolojisi, programın insan anlayışını açıkladığı iddiasını ortaya atıyor. Bu iddia, programın insan zekâsı gibi çalıştığını ve hikâyeleri anlayabildiğini gösteriyor.² (Searl, 1980, s. 419).

Searle görüldüğü üzere kendi düşünce deneyinden hareketle Turing'in oluşturduğu düşünce deneyi başarı ile sonuçlansa dahi bahse konu olan bilgisayarın düşünebildiğini değil verilen talimatları doğru takip edebildiğini ifade etmektedir.

Şekil 1. Çin odası deneyi illüstrasyonu³

Ayrıca Searl deneyi ile ilgili aynı makalesinde iki sonucu paylaşmaktadır:

1. Çin hikayelerinin tek kelimesini anlamadığım bana oldukça açık görünüyor. Anadili Çince olanlardan ayırt edilemeyen girdi ve çıktılarım var ve istediğiniz herhangi bir resmi programa sahip olabilirim, ancak yine de hiçbir şey anlamıyorum. Çin örneğinde bilgisayar benim.

² Çeviri Searle, John. R. (1980) Minds, brains, and programs. Behavioral and Brain Sciences 3 (3): 419.

³ Şekil 1 için bkz. Yapay Bilinç Mümkün Mü? Çince Odası Argümanı Nedir? - Editörün Seçimi (soylentidergi.com) erişim: 23. 07. 2023

Bilgisayarın ben olmadığım durumlarda, hiçbir şey anlamadığım durumda, bilgisayarın benim sahip olduğumdan daha fazla bir şeyi yoktur (Searle, 1980, s. 419-420).

2. Programın insan idrakini açıkladığı şeklindeki ikinci iddiaya gelince, bilgisayar ve programın, çalışmakta olduğu ve idrak olmadığı için, bilgisayar ve programının yeterli idrak şartlarını sağlamadığını görebiliriz (Searle, 1980, s. 420).

İlk çıkarımında fizikalist paradigmanın zihin kavramını açıklamadığına dikkat çekmektedir. Salt mekanik düzlemde aynı beyin ile makine aynı işlevi getiriyor olsa dahi beyinde gerçekleşen idrak durumunun program çalıştırılmasında geçerli olduğuna dair herhangi bir verinin olmadığına dikkat çekmektedir.

İkinci çıkarımı incelediğimizde ise sentaks (biçim) ve semantik (anlam) kavramları üzerinden idrak meselesini ele almaktadır. Sentaks ve semantik arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ve sentaksın hiçbir şekilde anlamsal içerik için yeterli ve kurucu unsur olmadığını temel alan bu aksiyom Çin Odası düşünce deneyinin ana amacının da en büyük destekçisidir. Searle'e göre bu durum bizi akıl yürütmenin ilk sonucuna ulaştırmaktadır: "Programlar ne zihin için yeterlidir ne de zihnin kurucusudur." (Searle, 1990, s. 27).

İlke olarak bir laboratuvar ortamında beynin nedensel güçlerini kopyalayarak yapay bilinç üretmenin mümkün olabildiğini ve birçok biyolojik görüngünün zaten yapay olarak üretildiğini belirten Searle'un burada dikkat çekmek istediği asıl nokta; bilince neden olma yeteneği olan bir sistemin, aynı zamanda beynin nedensel güçlerini kopyalama yeteneğinin de olması gerektiğidir. Ancak bilinçli zihin durumları ve süreçleri diğer doğal görüngülerin sahip olmadığı özgün bir niteliğe, yani öznelliğe sahiptir (Dore, 2012, s. 31).

5. Düşünce Deneylerinin Karşılaştırılması

Makinelerin zihinselliğe sahip olması çatı balığı altında yapay zekânın düşünebilmesini dahil ettiğimiz bu düşünce deneylerinin bir bilançosunu çıkartmamız gerekirse durum şu şekilde açıklanabilir:

1. Turing testi nitelik olarak bir olumlama iken Çin odası bir olumsuzlama amacı taşımaktadır.
2. Turing testi fizikalist dolayısıyla indirgemeci materyalist bir paradigma içinde gerçekleşmektedir. Eğer olgu ve olaylara bakış açısı bu paradigmayla esasen itiraz söz konusu olabilecek bir durum söz konusu değildir. Diğer yandan Çin odası John Searle'un bizatihi kendi kurucusu ve temsilcisi olduğu biyolojik doğalcılık kuramı ile paralel seyretmektedir.
3. Genel olarak yapay zekâ tartışmaları üzerinde Çin odasının Turing testini geçersiz kıldığı algısı biyolojik doğalcılık kuramının materyalizmin açıkladığı durumları açıklayarak değinmediği "tinsel" durumlar üzerine şu veya bu şekilde bir açıklama getirmesi dolayısıyla daha geniş bir paradigma olmasındandır.

SONUÇ

Söz konusu iki düşünce deneyi yapay zekânın geleceği bağlamında sosyal bilimlere oldukça önemli referans niteliği taşımaktadır. Görüldüğü üzere fizik analist bir açıdan Turing makinelerin düşünebilme problemini çözmüş gibi gözükmektedir.

Ancak madalyonun diğer yüzü diyebileceğimiz Çin odası deneyi göstermiştir ki belli bir

görüş çerçevesi içerisinde şekillenen tezler diğer zihin kuramları açısından ele alındığında geçerliliklerini kaybetmektedirler.

Searle’ün bahsi geçen deneyi yalnız kendi verileri açısından veya hâkim düşünüş biçimi geçersizleşmesi açısından değil gelecek zihin teorisi araştırmacılarına da yöntem olarak ve kıstas olarak kaynak niteliği taşımaktadır.

İnsanın düşünme yetisinin kıstaslarını çözümlemesi ve bu yetinin girdi-çıkı bağlamında ele alınmaması yapay zekânın düşünebilmesi durumu tartışmalarına bir test oluşturma ki bu testte Searle’ ün de üzerinde durduğu semantik kavramı temalı olması gerektiği sonucu da eklenebilir.

O halde esasen denebilir ki Searle’ün perspektifinden baktığımız takdirde yapay zekâ sistemleri şu an düşünebilme yetisini kazanmış olsalar dahi onların bu yetisini felsefi olarak temellendirecek bir yöntem olmadığını ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Altınörs, S. A. (2018). “Zihin-Beden Problemine Searle’ün Yaklaşımı” *Temaşa Felsefe Dergisi*, s. 52.
- Çelebi, V. (2014). “Zihinsel Durumların Ne Olduğu Problemine İlişkin Temel Yaklaşımlar” *Felsefe Dünyası*, C. 14/2, S. 144
- Dore, F. (2012). “Güçlü Yapay Zekâyâ Karşı Çin Odası Argümanı” *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XIV*, Sayı 1, s. 29,31.
- Erdoğan, G. (2021). “Yapay Zekâ ve Hukukuna Genel Bir Bakış” *Adalet Dergisi*, C. 21/1 S. 66, s. 123.
- Pirim, H. (2006). “Teknoloji Bağımlı Yaşamın Matematiksel Temelleri” *Journal of Yasar University*, 1(1), s. 85
- Searle, J. R. (1980) “Minds, Brains, and Programs” *Behavioral and Brain Sciences* 3 (3): 419(3)-420(4)
- Searle, J.R. (1990), “Is the Brain’s Mind a Computer Program?” *Scientific American*, 262, no.1, s. 27
- Topal, Ç. (2017). “Alan Turing’in Toplum Bilimsel Düşünüşü: Toplumsal Bir Düş Olarak Yapay Zekâ” *DTCF Dergisi* C. 57.2, s. 1352
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence, *Mind, New Series*, C. 59, S. 236, s. 433-434
- <https://www.datasciencearth.com/uc-tur-yapay-zekâ-dar-genel-ve-super/> Erişim Tarihi 05.05.2023

The Importance of the Chinese Room of Thought Experiment For Artificial Intelligence

Research Article

Elif AYDOĞDU

Bingol University Institute of Social Sciences
Department of Philosophy Postgraduate Student
aydogduelif.0088@gmail.com,
ORCID: 0009-0000-5599-3255
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241235>

ABSTRACT

While the effort to make an ontological sense of artificial intelligence continues in today's philosophy, it is increasingly important to examine the examples of this subject in the history of philosophy. The Turing Test conducted by Alan Turing and the China Chamber thought experiment belonging to John Searle are very important because they are among the first in terms of quantity in the researches on artificial intelligence studies and they are in the nature of criticism of each other in quality. In the thought experiments in question, Turing has a positive attitude about the ability of artificial intelligence to think, while Searle explains both his opposition to Turing and why a machine that passes the Turing Test cannot be qualified as "thinking" with his own experiment. The reason for this is that while Alan Turing perceives the mind in a materialist framework, John Searle perceives the mind in the context of biological naturalism, which he is attributed as its representative and founder. The fact that the existing tests are shaped in different paradigms makes it very difficult to reach a consensus on the results. On the other hand, thought experiments and their philosophical approaches seem worth reworking, as they will provide new data for future research.

Keywords: Turing Test, John Searle, China Room Experiment, Artificial Intelligence, Being able to think

Etik Kavramı Temelinde Whistleblowing (Bilgi İfşası)

Araştırma Makalesi

Şeyma Meryem YILDIRIM

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Klinik Psikoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
symayildrm21@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4383-6233
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241258>

ÖZET

İlk olarak 1963 yılında ısıklık çalma anlamında kullanılan whistleblowing kavramı; yasal olmayan veya etik dışı davranışlarda bulunan bireylerin uyarılması için kullanılmıştır. Whistleblowing, örgüt içerisinde kurala aykırı veya etik dışı davranışların yetkili birim veya kişiye bildirilmesi olarak ifade edilse de, Türkçe alanyazında henüz tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Örgüt içerisinde meydana gelen değişimler, örgüt içerisindeki rekabet durumu, örgütlerdeki yasa ve etiğe aykırı davranışların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bilgi ifşası örgütün iyiliğinin gözetilmesi, yanlış uygulamaların önlenmesi veya ortaya çıkabilecek zararı minimum düzeye getirme amacını taşımaktadır. Örgütsel etkililik ile yakından ilişkili olan iş doyumu, çalışanların beklentilerine karşılık bulabilmesi, işlerinden elde ettikleri hoşnutluk veya hoşnutsuzluk olarak tanımlanmaktadır. İş doyumu yöneticilerin çalışanlarına karşı olan tutumları, çalışma şartlarının belirlenmesi, iletişim, iş güvenliği, ücret gibi faktörlerden etkilenmektedir. Çalışanın yaşı, istekleri, kimliği, sorumlulukları, takdir edilme faktörleri içsel doyumla ilişkilendirilmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde; çalışanların örgüt uygulamalarında whistleblowing (bilgi uçuurma) davranışının temelinde birçok faktörün yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmada bireysel etik ve whistleblowing konusuna ilişkin bilgiye yer verilmiş olup, alanyazında yer alan araştırma bulgularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi İfşacısı, İfşa, Örgütlerde Etik Problemler, Örgütlerde İhbarcılık, Whistleblowing

GİRİŞ

Yunanca ethos kelimesinden türeyen etik kavramı, felsefi anlamıyla Sofistler ve Sokrates ile başlayan bir düşünümdür. Antik Yunan'da bir birey ile karakterize olan alışkanlık ve davranış tarzı olarak tanımlanmaktadır. Stoacılar etik kavramını davranışın kaynağı olarak yorumlamaktayken, Aristoteles ahlaki davranış biçimi şeklinde ele almaktadır. Etik kavramı

temelde ahlak veya ahlaklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde tam olarak kapsam ve içeriğine ilişkin belirsizlikler yaşansa da etik, birey veya grupların davranışlarını düzenleyen ilkeler bütünüdür (Cevizci, 2018, s. 19). Etiğin uygulama alanlarından biri olan iş etiği, ABD’de 1960’lı yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır (Doğan, 2009, s. 180). Bir iş yerinde neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu bilmek ve yapmak şeklinde tanımlanmaktadır (Uzkesici, 2003). Ekonomi ve iş dünyasının sunmuş olduğu imkanlar doğrultusunda sağlıklı seçimler yapmakta yol gösterici nitelikte olan ilke veya değerleri içerisinde barındıran bir disiplindir (Özgener, 2002). İş etiği, evrensel ve herkes için geçerliliği olan bir sistem olmakla birlikte, bir iş yerinde çalışan bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde yol gösterici nitelikte ve bu bireylerin ilgili örgütte nasıl davranacaklarını da belirlemektedir (Altaş & Kuzu, 2013, s. 31). İş etiği, daha çok yönetici veya liderlere yol gösterici özelliktedir (Gök, 2008, s. 7).

Bireylerin fizyolojik, sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi için bir çalışmak insan yaşamı için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Toplumda sosyal bir statüye sahip olmak, faydalı bir birey olmak, yeni ilişkiler kurarak sosyal çevre oluşturmak, üretebilmek ve üretebilmenin vermiş olduğu gururu yaşayabilmek ile başarıma duygusunu tatmak gibi faktörler, bireylerin iş doyumunu etkileyen faktörlerdendir (Yıldırım, 2007, s. 254). İş doyumunun duygusal bir ifadeye karşılık gelmesi sebebiyle net bir tanımsal karşılığı bulunmamaktadır. Ancak bireyin örgütsel bağlamda yapmış olduğu iş ve işle ilişkili faktörlerden elde etmiş olduğu haz veya mutluluk olarak genel bir tanım yapmak mümkün olabilmektedir. (Koroğlu, 2011, s. 19). Sözü edilen haz literatürde, içsel doyum ve dışsal doyum olmak üzere iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Bireyin çalıştığı iş yerinden içsel olarak duyduğu haz, hissedilen doyum olarak açıklanan içsel doyum, manevi kazanç ile sonuçlanmaktadır. Dışsal doyum ise; bireyin, çalışma ve harcadığı mesai saati sonucunda elde ettiği dışsal pekiştirici veya ödüller doğrultusunda elde ettiği doyum olarak tanımlanabilmektedir (Akı & Çoruk, 2022, s. 97).

1963 yılında güvenlik nedeni ile ortaya çıkan tehlikelerin yer aldığı hukuki bir evrakta kullanılan whistleblowing kavramı, ıslık çalma anlamında kullanılmıştır. Yasal olmayan veya kural dışı eylemlerde bulunan kişi ya da kişilerin, ıslık çalma ile engellenmeye çalışılması kavramın temelini oluşturmaktadır (Hersh, 2002, s. 243). Oyun esnasında kural dışı bir durum gözlemlendiğinde hakemin ya da suç teşkil eden bir durum yaşandığında kolluk kuvvetlerinin düdük çalması, uyarı mahiyetinde olup, düzenin sağlanması amacı ile kullanılmaktadır (Bamgbose, 2017, s. 327).

Son zamanlarda sık karşılaşılan whistleblowing kavramı, Türkçe alanyazında oldukça ilgi görmeye başlamıştır. Whistleblowing kavramı bilgi uçurma (Aydın, 2003, s. 80), ihbarcılık (Candan & Kaya, 2015, s. 307), olumsuz durumları ifşa etme (Demirtaş, 2014, s. 137) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Yetkili kişi veya birime, örgüt içerisindeki kurala uymayan veya etik dışı davranışları açık bir şekilde bildiren kişiye ise whistleblower denilmektedir (Akı & Çoruk, 2022, s. 95).

1. Etik

Etik kavramı, Yunanca “ethos-ethikos” sözcüğünden türetilmiştir. Türkçe’de ise ahlak sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Demirhan & Karahan, 2015, s. 248-249). Ahlak sistemi anlamına gelen etik, bireysel ve toplumsal açıdan, olması gereken ve olması istenen şartların belirlenmesi için önemli bir kavramdır (Akoğlu Kozak & Şahin, 2018, s. 1).

Bireyler, çalıştıkları örgütte mutlu olmanın yanı sıra yaptıkları işte kendilerini geliştirmek ve

yeteneklerini ortaya koymak istemektedirler. Bu beklentileri karşılayabilecek bir örgütte çalışmak, bir tatmin duygusunu ortaya çıkaracaktır (Bıyık, Şimşek, & Erden, 2017, s. 63). Örgütte karşılaşılan birtakım sorunlar, uygunsuz veya etik olmayan davranışlarla karşılaşmak, bireylerin motivasyonunu etkilemekte ve bununla birlikte olumlu veya olumsuz birtakım tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yaşamın her alanında etkisinin görüldüğü etik ilkeler, örgütlerde hem çalışanların hem de yöneticilerin görevlerini yerine getirmede uymaları gereken birtakım düzenlemeleri içermektedir. Örgüt içerisindeki görev dağılımı, hak ve sorumlulukların belirlenmesi, çalışanların iş birliği, yöneticinin adil, eşit ve tarafsız tutumu bu düzenlemelerin içerisinde yer almaktadır (Uğurlu, 2009, s. 112).

Örgütlerde yaşanan değişimler, çalışanlar ve örgütler arası rekabet, örgütlerde etik dışı davranışların giderek artmasına yol açan faktörlerdendir (Demir & Acar, 2014, s. 129). Bu faktörler iş etiği kavramının önemini ortaya koymaktadır.

Etiğin uygulama alanlarından biri olan iş etiği, ABD’de 1960’lı yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır (Doğan, 2009, s. 180). Bir iş yerinde neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu bilmek ve yapmak şeklinde tanımlanmaktadır (Uzkesici, 2003). Ekonomi ve iş dünyasının sunmuş olduğu imkanlar doğrultusunda sağlıklı seçimler yapmakta yol gösterici nitelikte olan ilke veya değerleri içerisinde barındıran bir disiplindir (Özgener, 2002). İş etiği, evrensel ve herkes için geçerliliği olan bir sistem olmakla birlikte, bir iş yerinde çalışan bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde yol gösterici nitelikte ve bu bireylerin ilgili örgütte nasıl davranacaklarını da belirlemektedir (Altaş & Kuzu, 2013, s. 30). İş etiği, daha çok yönetici veya liderlere yol gösterici özelliğindedir (Gök, 2008, s. 7).

Etik betimleyici, normatif ve metaetik olmak üzere üç ayrı şekilde sınıflandırılmaktadır (Türkoğlu, 2019, s. 10).

1.1. Betimleyici Etik: Bireylerin, ahlaki eylem bakımından nasıl davranmaları gerektiği ve bu davranışlarının nedenlerini tespit eden bir etik türüdür (Tepe Küçükoğlu, 2012, s. 180). Bir kural koymak veya norm bildirmek amacı taşımaktan ziyade insan davranışlarının sonuçlarını açıklamaktadır (Türkoğlu, 2019, s. 11).

1.2. Normatif Etik: Bireylerin ahlaki eylem bakımından, nasıl davranması gerektiği üzerinde durmaktadır (Türkoğlu, 2019, s. 11). Ahlaki eylem açısından hangi eylemin doğru hangi eylemin yanlış olduğunu, hangi eylemlerden neden kaçınmaları gerektiği konusunda ölçütler sunmaktadır (Türkoğlu, 2019, s. 11; Küçükoğlu, 2012, s. 180).

1.3. Metaetik: Normatif etik tarafından sunulan ölçütlerin analiz edilmesi, bu ölçütlerde söz edilen kavramların anlam, işlev ve birbirleri ile olan ilişkilerini irdelemektedir (Önen & Yıldırım, 2014, s. 110). Metaetik, etik ilkelerin mahiyetini arayan bir etik türüdür (Tamer, 2017, s. 23).

2. İş Doyumu

İlk olarak 1920’li yıllarda ortaya atılan bu kavram, 1930’lu yıllarda önemli bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Bireylerin fizyolojik, sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmak insan yaşamı için oldukça büyük bir öneme sahiptir (Yıldırım, 2007, s. 254). Toplumda sosyal bir statüye sahip olmak, faydalı bir birey olmak, yeni ilişkiler kurarak sosyal çevre oluşturmak, üretebilmek ve üretebilmenin vermiş olduğu gururu yaşayabilmek ile başarıma duygusunu tatmak gibi faktörler, bireylerin iş doyumunu etkileyen faktörlerdendir (Yıldırım, 2007, s. 254; Azimi & Akan, 2019, s. 127).

İş doyumunu duygusal bir ifadeye karşılık geldiğinden tam manasıyla bir tanımsal karşılığı

bulunmamaktadır. Ancak bireyin örgütsel bağlamda yapmış olduğu iş ve işle ilişkili faktörlerden elde etmiş olduğu haz veya mutluluk olarak genel bir tanım yapmak mümkün olabilmektedir (Köroğlu, 2011, s. 19).

2.1. İçsel Doyum

Bireyin çalıştığı iş yerinden içsel olarak duyduğu haz, hissedilen doyum olarak açıklanması mümkündür. Sonuç olarak elde ettiği, manevi kazançlardır (Akı & Çoruk, 2022, s. 97). Takdir edilmek, tanınmak, işte yükselmeye bağlı görev değişiklikleri, gibi tatminler ile ilgili nitelikleri içermektedir (Büyükbayram & Gürkan, 2014, s. 43). Çalışanın yaşı, istekleri, kimliği, sorumlulukları gibi faktörler içsel doyumla ilişkilendirilmektedir (Mucedidi, 2020, s. 29).

2.2. Dışsal Doyum

Bireyin, çalışma ve harcadığı mesai saati sonucunda elde ettiği dışsal pekiştireç veya ödüller doğrultusunda elde ettiği doyum olarak tanımlanabilmektedir (Akı & Çoruk, 2022, s. 97). Örgüt politikası, ast ve üst ilişkileri, ödüller, ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği gibi öğelerden oluşmaktadır (Mucedidi, 2020, s. 29).

3. Whistleblowing (Bilgi İfşası)

“Maddi kazanç için suistimal, çıkar çatışması, uygunsuz ve profesyonel olmayan davranışlar, kusurlu idare, kaynak israfı veya kötü yönetim, adaleti saptırma ve personel veya işyeri şikayetleri gibi yasalara ve etik ilkelere aykırılık içeren bahsi geçen durumları açığa çıkaran bireyler, whistleblower olarak tanımlanmaktadır” (Çiğdem, 2013, s. 97). Uluslararası tanımlamada ise bir örgütteki çalışanların örgütte karşılaştığı aykırı durumları, ilgili kişi veya birime iletmesi, aktarmasıdır (Candan & Kaya, 2015, s. 307). Amerika Birleşik Devletleri’nde yasal olmayan uygulamaların resmi denetimlerden ziyade, whistleblowerlar tarafından ortaya çıkarıldığı aktarılmıştır (Ünsal, 2021, s. 189).

Whistleblowing iş yerlerinde, örgütün iyiliği gözetilerek, yanlış uygulamaları engellemek veya gelebilecek zararı minimuma indirmek amacıyla etkili bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştır (Candan & Kaya, 2015, s. 307). Örgütün kendini geliştirmesi, hatalarını fark edebilmesi veya en iyi ve hasarlı kanatlarının bilincine varması açısından bilgi uçurmanın (whistleblowing) yararlı bir davranış olduğu düşünülmektedir. Akı ve Çoruk’un (2022, s. 95) eğitim kurumlarında yapılan araştırmaya göre öğretmenler whistleblowingde (bilgi ifşası) bulduklarında tükenmişlik, iş doyumunda azalma veya doyum alamama, dışlanma gibi olumsuzluklar yaşayabilmektedirler. Türkiye’de henüz yeni bir kavram olan whistleblowing, ispiyonculuk, diğerlerinin dedikodusunu yapma, gammazlık gibi kavramlarla ilişkilendirilse de Sayğan (2011, s. 8) tarafından yapılan araştırmada, whistleblowingin aslında ispiyonlamak değil, erdemli bir davranış olduğunu, kişisel değil de örgütsel çıkarların ön planda olduğu, örgütün zarar görmemesi ya da daha az zarar görmesi amacıyla yapıldığını ifade etmektedir.

İçsel bilgi ifşası; örgüt içerisinde yaşanan herhangi bir etik dışı veya kurala uygun olmayan bir eylemin (Akı & Çoruk, 2022, s. 96), yine örgüt içerisindeki yetkili kişi veya birime iletilmesidir (Yürür & Nart, 2016, s. 118).

Dışsal bilgi ifşası; örgüt içerisinde yaşanan herhangi bir etik olmayan davranış veya kurala aykırı bir eylemin, örgüt içerisinde çözülemeyeceği düşünülerek, aykırı eylemin çözümü için örgüt dışındaki kişi veya makama durumun ihbar edilmesi veya aktarılmasıdır (Akı & Çoruk, 2022, s. 96).

Gizli bilgi ifşası; aykırı olan bir eylemin, ifşa edenin kimliği gizli kalacak şekilde ilgiliye aktarılmasıdır (Akı & Çoruk, 2022, s. 96).

Destekçi bilgi ifşası; iş yerinde açığa çıkan etik dışı veya yasaya uygun olmayan bir davranışın, örgütteki bir başka kişiye danışarak açığa çıkarılmasıdır (Akı & Çoruk, 2022, s. 96). Whistleblowingin en temel ve en önemli hususlarından biri, whistleblower biri veya birilerinin dayatması ile değil tamamen kendi iradesi doğrultusunda ve örgüte yönelik sadakat ve vicdana dayalı bir biçimde bunu yapması gerekmektedir. Bir diğer önemli husus ise hem örgüt hem örgüt içerisindeki bireye zarar vermeden, kişisel çıkar gözetilmeksizin tamamen uygun olmayan davranış bildirme amacıyla yapılması gerekmektedir (Baltacı, 2017, s. 45).

Akı ve Çoruk'un (2022, s. 98) aktardığına göre Mesmer-Magnus ve Viesweswaran (2005) örgüt çalışanlarının whistleblowing eğilimlerine yönelik yapmış oldukları araştırmanın sonucuna göre, üst düzey çalışanlar ile iş doyumu fazla olan bireyler, bilgi ifşa etmeye daha az meyillidirler.

Sosyal mübadele kuramına göre bir örgüt çalışanı, örgütü ile iki tür ilişki içerisinde. Bunlardan ilki ekonomik mübadeledir. Hem örgüt hem örgüt çalışanları karşılıklı olarak bir mübadele içerisinde yer almaktadırlar ve bu mübadele doğrultusunda bir beklenti içerisinde. Ekonomik mübadelede beklentiler tanımlanmıştır, sınırları çizilmiştir, kısa vadeli ve daha somut kaynakları içerisinde barındırmaktadır. Diğer bir ilişki türü ise sosyal mübadeledir. Tıpkı ekonomik mübadelede olduğu gibi örgüt çalışanları ve örgüt arasında karşılıklı bir mübadele söz konusudur. Ancak ekonomik mübadeleden farklı olarak, beklenti net bir biçimde tanımlanmamıştır ve bir hesaplama tabi değildir. Sosyal mübadele ekonomik mübadeleden farklı olarak daha çok çalışan- iş veren ilişkisinde yoğunlaşmakta, duygusal fayda ve uzun vadeli beklentileri içermektedir (Yürür & Nart, 2016, s. 120).

Whistleblowing kavramı sosyal mübadele kuramı bağlamında ele alındığında, çalışan kendisini sosyal mübadele içerisinde daha özverili ve üretken hissetmektedir. Çünkü sosyal mübadele hem uzun vadeli olmayı içerdiğinden hem de çalışanlar ile karşılıklı duygusal bağ kurmayı içerdiğinden, bireyler kendilerini daha fazla güvende hissedeceklerdir. Dolayısıyla örgütün iyiliğini gözetmek, örgüte daha çok fayda sağlamak amacıyla örgüt içerisindeki birtakım etik dışı ve yasal olmayan davranışları, ilgili kişi veya birimlere iletme noktasında daha duyarlı ve hassas olma eğilimi göstermektedirler (Yürür & Nart, 2016, s. 120-121).

3.1. Whistleblowing (Bilgi İfşası) Süreci

Örgütlerde, bir çalışan, hukuka veya etiğe aykırı, şüpheli bir uygulama veya yanlışlıklara şahit olduğunda, bu bilgiyi yetkiliye iletmiş olduğu andan itibaren bilgiyi ifşa etme (whistleblowing) gerçekleşmiş olacaktır (Baltacı, 2017, s. 46). Bilgiyi ifşa etme bir süreçtir ve dolayısıyla bu sürecin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bilgi uçurma üç unsuru içermektedir (akt: Baltacı, Nam & D.J., 2007, s. 46):

- Etiğe aykırı ve yasal olmayan uygulamayı açığa çıkaran kişi, bilgi uçuran (whistleblower),
- Açığa çıkarılan davranış veya tutumun, kamu aleyhine olması,
- Açığa çıkarılan davranış veya tutum veya konunun, örgütün aleyhinde olması gerekmektedir.

Bilgi ifşası süreci farklı şablonlarda gerçekleşebilmektedir. Resmi ihbarcılık, gözlemlenen aykırı davranış kurumsal çerçevede rapor edilerek, kurumsal bir nizam doğrultusunda yapılmaktadır. Resmi olmayan ihbarcılık ise; örgüt bağlamında gözlemlenen hatalı veya aykırı davranışın bir yakın arkadaşla anlatılmasıdır (Candan & Kaya, 2015, s. 310).

Yapılan araştırmalara bakıldığında ihbarcılar (whistleblowerlar) bilgiyi ifşa etmede ilk olarak iç kanalları tercih etmektedirler. İç kanallardan yeterli düzeyde dönüt alınmadığı takdirde dış kanallar tercih edilmektedir (Candan & Kaya, 2015, s. 310).

Baltacı'nın (2017, s. 47) aktardığına göre; aktif veya pasif şekillerde bilgi uçurma süreci gerçekleşmektedir. Aktif bilgi uçurmada, whistleblower (bilgiyi uçuran) kendi gözlemleri sonucunda fark ettiği aykırılığı yetkiliye bildirirken, pasif bilgi uçurmada ise bilgiyi uçurmanın (whistleblower) bilgisine başvurularak aykırı olan konu, davranış veya tutum açığa çıkarılmaktadır (Rhodes & Strain, 2004, s. 38).

3.1.1. Whistleblowing Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Bir örgüt içerisinde whistleblowing (bilgi ifşa) oluşturabilmek için aşağıda yer alan hususlar dikkate alınmalıdır:

Üst Yönetimin Kararlılığı: Bilgi ifşa etme sürecinde yönetimde yer alan bireylerin samimiyet ve kararlılığını koruması, kurumsal bir problem var ise bunun giderilmesi, kurumsal olmayan, iş yapanların kendi kişisel problemlerinden kaynaklı bir sorun ise gerekenin yapılması konusunda tutarlı ve hassas davranmalıdır (Yılmaz, 2009, s. 255).

Eğitim: Örgüt çalışanlarının, etik, etik dışı davranış, yasalar ve yasadışı davranışlar konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda yöneticilerin de etik davranış sergilemesi, örgüt çalışanlarına örnek teşkil etmektedir (Çiğdem, 2013, s. 95).

İletişim: İletişim sürecinde yönetim biriminin ulaşılabilir, tarafsız ve objektif olması, çalışanlarla belirli periyotlarda toplantılar düzenleyerek görüş alışverişinde bulunulması, her iki taraf için de güven tesis etmektedir (Çiğdem, 2013, s. 107).

Ombudsman Bürosu: Örgüt içerisinde etik dışı veya yasaya aykırı davranışları soruşturup raporlayacak bir birim oluşturulmalıdır (Aktan, 2006, s. 33).

Kontrol ve Denetim: Etik dışı veya yasaya aykırı davranışların ortaya çıkmasından ziyade, istenmeyen veya nahoş durumlar yaşanmadan önlem alınmalıdır (Uyar & Yelgen, 2015, s. 97).

Ödüllendirme: Whistleblowerlar, doğru ifşada bulundukları takdirde yönetim birimi tarafından gizlice ödüllendirilmelidir (Aktan, 2006, s. 33).

Cezalandırma: Etik dışı veya yasaya aykırı davranan bireyler, yanlış uygulamaların ardından cezalandırılmalıdır (Aktan, 2006, s. 33).

Koruma: Bilgiyi ifşa eden kişinin kimliğinin gizli tutulması ve bu kişiye zarar gelmeyeceğinin teminatı verilmelidir (Aktan, 2006, s. 33).

3.1.2. Whistleblowing Sürecinin Yönetilmesi

Bilgiyi ifşa eden, yasaya aykırı veya etik dışı davranışı raporlamakta fakat bunun nasıl yapılacağı veya nasıl yönetileceğine ilişkin bir format bulunmamaktadır. Genellikle aykırı olan davranışları aşağıdaki üç tepki ile göstermektedirler:

1. Sessiz kalma veya görmezden gelme. İş gören, aykırı davranışa şahit olmuş ve gözlemlemiştir, bununla birlikte duruma vâkıftır. Ancak bu durumu ilgili birim veya yetkili kişiye aktarmaya çekinmektedir.
2. Karşı koyma ve mücadele etme. İş gören, şahit olduğu aykırı davranış ilgili birim veya yetkili kişiye aktarmakta, fakat süreci gözlemlediğinde, bir sonuç alamadığı takdirde örgüt dışındaki bir yetkiliye durumu iletmektedir.
3. Kaçma. Aykırı bir davranış veya durumla karşılaşan iş görenin, örgütten ayrılmanın çözüm getireceğine inanması şeklinde örneklendirilebilmektedir (Baltacı, 2017, s. 51).

3.1.3. Whistleblowing Sürecinin Risk Faktörleri

Bilgi ifşa eden (whistleblower) genellikle “ispiyoncu muyum?”, “ben burada dedikodu mu yapıyorum?”, “mesai arkadaşlarım bu durumu nasıl yorumlar?”, “kime, nasıl söylemeliyim?” gibi soruları kendine sormaktadır. Bilgi ifşa etme sürecinde karşılaşılabilecek riskler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Ifşa edilen durum veya eylemin meydana getirdiği olumsuzluk veya yaratabileceği sorunlardan ziyade, bütün dikkatin ifşa edene verilmesi,
- Aykırı davranışları normalleştiren ya da alışkanlık haline getiren yöneticilerin, bilgiyi ifşa edenini sorunlu olarak nitelendirmesi,
- Bilgiyi ifşa edenin (whistleblower) tehdit edilerek, açıklama yapmasına engel olunması,
- Bilgiyi ifşa edenin pozisyonunun aşağıya çekilmesi,
- Bilgiyi ifşa edene çeşitli yükümlülük ve sorumluluklar verilerek başarısızlığa sürüklenmesi gibi nedenler, örgüt içerisinde bilgiyi ifşa edenin karşılaştığı veya karşılaşılabileceği türden risklerdir (Çiğdem, 2013, s. 100-101).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, “whistleblowing (bilgi ifşası)” kavramının, etik ve iş doyumu kavramları ile birlikte ele alınarak literatüre kavramsal bir katkı sağlamaktır. Çalışmada, whistleblowing kavramının farklı sözcükler ile tanımlandığı görülmektedir.

Genel bir ifade ile bir örgütte etik ilkelere aykırı davranış ve olayların, örgüt içerisindeki bireyler tarafından ilgili kişi veya birimlere aktarılması olarak tanımlanmaktadır.

Örgütlerde çalışanların iş doyumunu arttıran ve azaltan birçok faktörün yer aldığı görülmektedir. Whistleblowing (bilgi ifşası) hem örgüt hem de çalışanlar yararına olduğu, yapılan çalışmalar ile desteklenmektedir. Ancak örgüt içerisinde bilgi ifşasında bulunan (whistleblower) için, olumsuz etkiler söz konusu olabilmektedir.

Whistleblowing (bilgiyi ifşa etme) konusunda daha önce yapılmış olan çalışmalar incelenmiş olup sonuçlara değinilmiştir. Bu kapsamda Akyürek (2020), Özaslan ve Ünal (2016), Yürür ve Nart (2016), Candan ve Kaya (2015), Akıllı, Çam, Kılınç, & Kızılboğa (2013), Eren ve Orhan (2013), Celep ve Konaklı (2012) bilgi ifşası konusunda çalışma yapmışlardır.

Akyürek (2020, s. 27) tarafından öğretmenlerle yapılan çalışmanın bulgularına bakıldığında, bilgi uçuurma eyleminde bulunmayanların gerekçeleri arasında; aktarılan bilginin ciddiye alınmaması, bilgi ifşa etmenin hem çalışan ve yöneticiler hem de çalışanlar arasındaki ilişkinin zarar görmesinden endişe duyma ve yeteri kadar kanıt veya delilin olmaması yer almaktadır. Öğretmenlerle yapılan bir diğer çalışma ise öğretmenlerin içinde yaşamış olduğu kültürün, öğretmenin etik dışı bir eylemi ihbar etmede cesaretini kıran faktör olduğu yönündedir (Özaslan & Ünal, 2016, s. 340). Kamu çalışanları ile yapılan bir diğer çalışmada, örgüt içerisinde prosedür ve sınırlılıklar gibi konuları belirleyen yöneticiler ile iş yapanlar arasındaki ilişkiyi adil olarak algılayan çalışanların, örgüte yönelik sadakat ve güven duygularının, karşılaştıkları olumsuz durumları bildirme konusunda sorumlu hissettirmekte olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Yürür & Nart, 2016, s. 141). Yine Yürür ve Nart’ın (2016, s. 142) yapmış olduğu çalışma bulgularına bakıldığında, örgüte yönelik güven duygusunun, bilgi ifşa etmedeki sebep veya soruna yönelik çözümler ve beraberinde düzeltmeler getireceğine olan inançlarının tam olduğu söylenebilmektedir.

Candan ve Kaya (2015, s. 319-324) tarafından maliye çalışanları ile yapılan araştırmanın

bulguları, örgüt içerisinde medeni durumu bekar olan çalışanların, evli olanlara göre, etik dışı veya yasaya aykırı durumları bildirme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu araştırmanın bulgularına göre, maliye çalışanlarının ihbarcılık eğilimlerinin iyi düzeyde olma sebeplerinden en önemlisi, çalışanların algılanan yönetim desteğinin yüksek olması yönündedir. Yani yöneticiler tarafından, problemin çözüleceği veya ortadan kalkacağı, whistleblowerin güvence altına alınacağı şeklindeki görüşler, maliye çalışanlarının örgüte yönelik ihbarcılık anlayışını benimsemesini sağlamıştır. Akıllı ve diğerlerinin (2013, s. 31) kamu personellerine yönelik yapmış olduğu araştırmanın bulguları, iş yapanların etik ihlali veya yasaya aykırı durumları bildirirken, örgüt içerisinde dışlanmaktan çekinme ve misilleme korkusunun önemli etkenler olduğunu göstermektedir.

Eren ve Orhan'ın (2013, s. 467) katılımcılarını öğretmenlerin oluşturduğu çalışmanın sonucuna göre, öğretmenler kendilerine yönelen olumsuz durumlar karşısında sessiz kalmayıp, şikâyetle bulunmayı tercih etmektedirler. Celep ve Konaklı'nın (2012, s. 82) yapmış olduğu araştırmanın bulguları, kadınların erkeklere göre daha fazla bilgi ifşasında (whistleblowing) bulunduklarını göstermektedir.

Toplumsal normların, bireylerin davranış ve tutumları üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Örgüt içerisinde bilgi ifşasının, toplumsal normlar bağlamında ele alınarak düzenlenmesi, hem örgüt sistemleri hem de çalışanların yararına, karşılaşılabilecek olumsuz durumlar için önlem niteliğinde olacaktır. Bunun yanı sıra, bilgi ifşasında bulunan kişileri korumak, etik ve yasal sınırlar içerisinde çalışabilmek için gereklidir. Ülkemizde whistleblowing kavramını konu alan çalışmaların sınırlı olduğu dikkate alındığında, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akı, G., & Çoruk, A. (2022). Ortaöğretim Kurumlarında Görülen Bilgi Ifşası (Whistleblowing) ve İş Doyumu Arasındaki İlişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*.
- Akıllı, H., Çam, S., Kılınç, S., & Kızılboga, R. (2013). Kamu Personelinin Etik İhlallerine Verdikleri Önem Derecesi ve Etik İhlallerin Bildirimi Konusundaki Görüşleri. *Sayıştay Dergisi*.
- Akoğlan Kozak, M., & Şahin, S. (2018). Bilgi Ifşası (Whistleblowing) ve Etik İkilem Üzerine Çıkarımlar. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(1).
- Aktan, C. C. (2006). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vijdani Red Davranışı: Whistleblowing. *Mercek Dergisi*.
- Akyürek, M. İ. (2020). Öğretmenlerde Whistleblowing (Bilgi Uçurma): Bir Fenomenoloji Çalışması. *Türkiye Eğitim Dergisi*.
- Altaş, S., & Kuzu, A. (2013). Örgütsel Etik, Örgütsel Güven ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma. - *e-Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 1, 29-41.
- Aydın, U. (2003). İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Azimi, M., & Akan, D. (2019). Öğretmenlerin İş Doyumu Düzeyleri. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 3(2), 126-138.
- Baltacı, A. (2017). Eğitim Örgütlerinde Bilgi Uçurma Sürecinin Yönetilmesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*.
- Bamgbose, O. (2017). "Whistle Blowing; The Whistle Blower; The Whistle Blowing Act" A

- Simple Expose/An Easy to Read Discourse on The Concept of Whistle Blowing. *African Journal for The Psychological Study of Social Issues*, 20(3).
- Bıyık, Y., Şimşek, T., & Erden, P. (2017). Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 59-70.
- Büyükbayram, A., & Gürkan, A. (2014). Hemşirelerin İş Doyumunda Duygusal Zekanın Rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(1), 41-48.
- Candan, H., & Kaya, T. (2015). İhbarcılık (Whistleblowing) ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *13. Kamu Yönetimi Kongresi*. Konya.
- Cevizci, A. (2018). *Etik-Ahlak Felsefesi* (3. b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Çiğdem, S. (2013). Büro Yönetiminde Whistleblowing ve Etik İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Demir, R., & Acar, A. (2014). İş Ahlakı Açısından Ücret Yönetimi Sistemi. *İş Ahlakı Dergisi*, 7(1).
- Demirhan, M., & Karahan, A. (2015). Akademisyenlerin Adalet ve Etik Algılarının Örgütsel Adanmışlıklarına Etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4).
- Demirtaş, Ö. (2014). İşyerlerinde Olumsuz Durumları İfşa Etmenin Etik İklim Üzerindeki Etkisi: Yıldırma Algısının Moderatör Rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*.
- Doğan, N. (2009). İş Etiği ve İşletmelerde Etik Çöküş. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16).
- Eren, V., & Orhan, U. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Çalışanların Kötü Yönetimi İfşa Etme Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma. *International Journal of Social Science*.
- Gök, S. (2008). İş Etiği İle İş Ahlakı Arasındaki İlişki ve Çalışma Yaşamında İş Etiğini Etkileyen Faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*.
- Hersh, M. (2002). Whistleblowers- Heroes or Traitors?: Individual and Collective Responsibility For Ethical Behaviour. *Annual Reviews in Control*(26), 243-262.
- Köroğlu, Ö. (2011). İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma. Balıkesir.
- Mucedidi, A. (2020). The Effect of Transformation Leadership on Job Satisfaction: A Research on Private Sector Employees in Istanbul. *Master's Thesis*. Bahcesehir University.
- Nam, D.-i., & Lemak, D. (2007). The Whistleblowing Zone: Applying Barnard's Insights to a Modern Ethical Dilemma. *Journal of Management History*, 13(1).
- Önen, S., & Yıldırım, A. (2014). Kamu Yönetiminde Etik Denetimi: OECD Ülkeleri Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1).
- Özaslan, G., & Ünal, A. (2016). Öğretmenlerde Açığa Çıkarma Davranışı: Mevcut Durum ve Öneriler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*.
- Özgener, Ş. (2002). İmalat Sanayi İşletmelerindeki Kamu ve Özel Sektör Yöneticilerinin İş Ahlakına İlişkin Tutumları. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(1).
- Rhodes, R., & Strain, J. (2004). Whistleblowing in Academic Medicine. *Journal of Medical Ethics*.
- Saygan, S. (2011). Whistleblowing ve Örgütsel Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama.
- Tamer, G. (2017). Etik Liderlik Yaklaşımlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılığına ve Performansına Etkileri: İstanbul İlinin Bahçelievler İlçesinde Özel Sağlık Kuruluşlarında Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tepe Küçüköğlu, M. (2012). Etik Değerler ve Etiğin Kurumsallaşması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1).
- Türkoğlu, M. (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Etik Dışı Davranışlar ve Etik İkilemler Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.
- Uğurlu, C. (2009). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi. *Doktora Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uyar, S., & Yelgen, E. (2015). Bilgi İfşası (Whistleblowing) ve Denetim. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*.
- Uzkesici, N. (2003). İşletmelerde Etik Yönetimi - İşletmelerde Etik Kalitesinin Yönetimine Geçiş. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resource*, 5(2).
- Ünsal, A. (2021). Whistleblowing” Kavramının Türkçeye Aktarımında Asemantik Sorunların Meta Etik Analizi Ve Bir Semantik Öneri. *Journal Of International Management, Educational And Economics Perspectives*.
- Yıldırım, F. (2007). İş Doyumu İle Örgütsel Adalet İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Yılmaz, G. E. (2009). Kurumsal İletişim ve Prensipere Dayalı Kurumla Uyuşmazlık Davranışı: Whistleblowing. *Uluslararası Davraz Kongresi*. Isparta.
- Yürür, S., & Nart, S. (2016). Örgütsel Adalet Algısı Kamu Çalışanlarının İhbar Etme Niyetinin Belirleyicisi Midir? *Amme İdaresi Dergisi*.

**Whistleblowing (Information Disclosure) Based on the
Concept of Ethics**

Research Article

Şeyma Meryem YILDIRIM

Dicle University Institute of Social Sciences
Clinical Psychology Graduate Student
symayildrm21@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4383-6233
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241258>

ABSTRACT

The concept of whistleblowing, which was first used in 1963 in the sense of whistling; it has been used to warn individuals who engage in illegal or unethical behavior. Although whistleblowing is expressed as reporting illegal or unethical behaviors within the organization to the authorized unit or person, there is no exact equivalent in the Turkish literature yet. Changes in the organization, the situation of competition within the organization, can cause the emergence of illegal and unethical behaviors in organizations. Information disclosure is aimed at protecting the well-being of the organization, preventing misapplications or minimizing the harm that may arise. Job satisfaction, which is closely related to organizational effectiveness, is defined as the ability of employees to meet their expectations and the satisfaction or dissatisfaction they get from their jobs. Job satisfaction is affected by factors such as managers' attitudes towards their employees, determination of working conditions, communication, job security, and wages. The employee's age, wishes, identity, responsibilities, and appreciation factors are associated with internal satisfaction. When the studies are examined; It has been seen that many factors take place in the basis of whistleblowing behavior in organizational practices of employees. In this study, information on individual ethics and whistleblowing is given, and research findings in the literature are included.

Key Words: Disclosure, Ethical Problems in Organizations, Whistleblower, Whistleblowing, Whistleblowing in Organizations

Güncel Yapay Zekâ Programları Hakkında Genel Felsefi Çıkarımlar

Araştırma Makalesi

Hamza Alperen AYDIN

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
h.alperen.aydin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9345-7154
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241270>

ÖZET

Yapay zekânın bilim ve felsefe eşliğindeki kararlı ilerleyişi, geniş bir yelpazede farklı disiplinlere olumlu ve olumsuz birtakım etkileri beraberinde getirmiştir. Sosyal ve bilimsel alanlarda sağladığı kolaylıkların yanı sıra yapay zekâ teknolojileri, beraberinde getirdiği soru ve sorunlar ile felsefe ile olan ilişkisini de güçlendirmiştir. Felsefi bir sorun olarak bilinç konusu güncelliğini korurken, özellikle sanat, etik, özgür irade, hukuk gibi alanlarda yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ programlarının etik, sorumluluk ve insan-bilgisayar etkileşimi gibi temel felsefi boyutları, bu alandaki çalışmalarda derinlemesine analiz edilmektedir. Bu tartışmaların birçoğu kesin sonuçlara ulaşmıyor olsa da hem bu alandaki düşünsel birikimi hem de yapay zekânın kendisini geliştirmektedir. Gelecekteki yapay zekâ çalışmalarının felsefi boyutunun daha da önem kazanacağını göz önünde bulundurursak yapay zekânın etik ve toplumsal etkilerini anlamak için bu alandaki çalışmaların artması kaçınılmazdır. Bu çalışmada yapay zekânın güncel gelişimi göz önünde bulundurularak sanat, bilinç, etik ve özgür irade konularındaki felsefi tartışmalar incelenecek ve yapay zekânın felsefeye olan ihtiyacının doğuşu ve geleceği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Felsefesi, Bilinç, Etik, Özgür İrade

GİRİŞ

Yapay zekâ, kimilerince ateşin ve elektriğin keşfinden dahi öte insanlık tarihindeki en büyük teknolojik atılım olma yolunda hızla ilerlerken, karmaşık algoritmalar ve büyük veri kullanarak, insan benzeri zekâ ve öğrenme yeteneklerini taklit eden bu sistemler birçok farklı alanda devrim niteliğinde etkiler yaratmıştır. Uzun yıllardır hayatımızda olan basit düzeydeki programlara ve ürünlere ek olarak yapay zekâ küresel çapta insanlığı ilgilendiren konularda da potansiyelini kanıtlayıcı etkiler yapmıştır. Örneğin, insanlığın iklim değişikliği ile mücadelesinde yapay zekâ, veri analitiği ve tahmin modelleri kullanarak hava durumu ve iklim verilerini analiz etmektedir ve bize göre daha doğru tahminler yapabilmektedir. Bu sayede sürdürülebilir enerji kaynaklarına

geçişimizde oldukça faydalı bir konumda bulunmaktadır. Uzay araştırmalarında kullanılan veri analitiği açısından baktığımızda, karmaşık görevlerdeki verimliliği oldukça yüksek durumdadır. Farklı disiplinlerden yapay zekânın potansiyel etkilerine ışık tutabilecek birçok örnek daha verilebilir ancak, yapay zekânın potansiyel etkilerinin sadece olumlu yönde olduğunu söyleyemeyiz. Yapay zekâ teknolojileri, insanların işlerini, güvenliğini, gizliliğini ve toplumsal yapıları olumlu yönde olduğu kadar aksi yönde de etkileyebilir ve dönüştürebilir. Etik, hukuk, güvenlik, mahremiyet ve toplumsal etkiler gibi alanlarda birçok zorluğun ve riskin de süregelen tartışmaların konusu olduğunu belirtmek gerekir. Bu tartışmaların neler olduklarına odaklanmadan evvel yapay zekâ dünyasındaki bazı önemli gelişmelerden bahsetmek çalışmanın faydası açısından önem arz etmektedir.

1. Yapay Zekâ Dünyasındaki Güncel Gelişmeler

1.1. Yapay İşgücü

Uygarlık tarihi boyunca işgücü kelimesinin bizde çağrıştırdığı “insan” şeması son yıllarda sönükleşmektedir. Öyle ki, artık birçok insanın her ne kadar bir bedene sahip olmasalar da yapay zekâ temelli programlarla iş arkadaşı olduğunu görmekteyiz. Neredeyse aklımıza gelebilecek her sektörde otomasyonlar sosyal yaşamda vazgeçilmez konumdadır. Sağladığı avantajlar ile bu yeni iş arkadaşlarımızın, gelecekte çok daha fazla alanda yaşantımızın ve iş alanlarının parçası haline geleceği kaçınılmaz.

1.2. Dil Modelleri (GPT-3 Örneği)

Dil modelleme alanı hızla gelişiyor olması ile birlikte, büyük dil modelleri makinelerin daha karmaşık doğal dil görevlerini yürütmesine imkân tanımaktadır. GPT-3 gibi geniş bir veri kümesine dayalı dil modelleri, karmaşık metinleri anlama, tutarlı cevaplar üretme ve yaratıcı içerikler oluşturma becerilerine sahiptir. Bu modeller çeşitli alanlarda yazılı içerik oluşturma, müşteri hizmetleri, çeviri ve kod üretme gibi birçok farklı amaç için kullanılmaktadır.

GPT-3, 175 milyar parametreye sahiptir ve 570 gigabayt metin üzerinde eğitilmiştir. Karşılaştıracak olursak, selefi GPT-2, 1,5 milyar parametrede 100 kattan daha küçüktü. Ölçekteki bu artış, modelin davranışını büyük ölçüde değiştirir. GPT3, cümleleri İngilizce'den Fransızca'ya çevirmek gibi, üzerinde açıkça eğitilmediği görevleri çok az veya hiç eğitim örneği olmadan gerçekleştirebilir. Bu davranış çoğunlukla GPT-2'de yoktu. Ayrıca, bazı görevler için GPT-3, diğer görevlerde yetersiz kalsa da bu görevleri çözmek için açıkça eğitilmiş modellerden daha iyi performans gösterir. Uygulamanın katılımcıları, bu tür davranışların, verilerin ve hesaplama kaynaklarının basit bir şekilde ölçeklendirilmesine şaşırdıklarını ve daha fazla ölçekten başka hangi yeteneklerin ortaya çıkacağına dair meraklarını dile getirdiler (Tamkin,Ganguli, 2021, s. 1).

1.3. Herkes için Kodlama

Yapay zekâ (YZ), kodlama pratiklerinde ve programlama dillerini hazırlayan araçlarda öncü bir teknolojidir. Yapay zekâ uygulamaları, kodlama sürecinin geliştirilmesinde önemli katkılar sağlayarak yazılım geliştiricilerinin iş yükünü azaltabilir, kodlama hatalarını azaltabilir ve daha verimli kodlama süreçleri sağlayabilir. Öncelikle, yapay zekâ işleme araçları, geleneksel

programlama dillerine göre daha doğal bir şekilde kodlama yapmayı mümkün kılar. Bu sayede, programlama becerisi düşük olanların bile kodlama yapabilmesi mümkün hale gelir. Ayrıca, yazılan kodun amaçlanan amacı net şekilde karşıladığından emin olmak için yapay zekâ araçları da kullanılabilir. Yapay zekânın bir diğer önemli katkısı, kodlama sürecinde geri bildirim yapılabilmesidir. Yapay zekâ, kod yazarken hataları belirleyebilir, bu da daha kaliteli bir kod yazılmasına ve gereksiz işlem sürelerinden tasarruf edilmesine yardımcı olur. Ayrıca, yapay zekâ çalıştığı sistemleri ve işlemleri analiz etme yeteneğine sahiptir, bu da yazılım hatalarını ve sızıntılarını arama ve çözme kapasitesine sahiptir. Yapay zekâ, mevcut kodlarda keşfedilen basit hataları otomatik olarak düzeltebilme yeteneği de sunar. Bu özellik, özellikle büyük projelerin hızlı bir şekilde güncellenmesi gerektiğinde son derece kullanışlıdır. Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojileri, kodlama sürecini basitleştirmek için kullanılabilir. Yapay zekâ araçları, hataları en aza indirmeye, geliştiricilerin iş yükünü azaltmaya, işlem süresini kısaltmaya ve daha kaliteli bir yazılım üretmeye yardımcı olabilir. Yapay zekâ sayesinde, kodlama yapmak her seviyedeki bir kullanıcının erişebileceği ve kolaylıkla gerçekleştirebileceği bir faaliyet haline

1.4. Otonom Araçlar

Otonom araçlar ve yapay zekâ, son yıllarda hızla gelişen ve sürekli olarak güncellenen teknolojilerdir. Bu alanlarda gerçekleşen önemli gelişmelerden bahsedeceksek otonom araç sistemlerinin ön planda olduğunu görürüz. Güvenliği artırmak amacıyla otonom araçlarla ilgili en son gelişmelerden biri, çeşitli sensörlerin daha verimli çalışmasını sağlayan yeni nesil yazılımların geliştirilmesidir. Bu sensörler arasında radar, lityum-iyon bataryalar, GPRS ve LiDAR (Işınlanma ile Algılama ve Uzaktan Algılama) gibi teknolojiler yer almaktadır. Ayrıca, otonom araçların daha hızlı ve doğru kararlar verebilmesi için yapay zekâ teknolojileri de kullanılmaktadır.

Yapay zekâ algoritmasıyla donatılmış bir otonom araç, yeni ortamlarda veya farklı yol koşullarında bile sürüş becerisini sürekli olarak geliştirir. Bununla birlikte, öğrenen otonom araçların sık sık güncellenmesi gerekmektedir. Sürüş sırasında toplanan veriler analiz edilerek daha iyi ve iyileştirilmiş sürüş deneyimleri sunulur. Elektrikli araç endüstrisi, özellikle yapay zekâ kullanımıyla birlikte hızla gelişmektedir. Bu araçlar, sürüş güvenliğini ve uzun menzil performansını artırmak için çeşitli yapay zekâ algoritmalarını içermektedir. Örneğin, yapay zekâ batarya yönetim sistemleriyle birlikte kullanılarak, aküdeki enerji kullanımını daha iyi yönetebilir ve optimize ederek şarj istasyonu etkinliğini sağlayabilir. Otonom araçların kullanımı gelecekte artacak ve bu araçların şehirlerde daha verimli bir şekilde kullanılabilmesi için yapılacak planlama, özellikle kentsel mobilite konusunda yapay zekâ ve veri analitiği kullanımını gerektirmektedir. Sonuç olarak, yapay zekâ ve otonom araçlar, sürüş güvenliği, ulaşım verimliliği gibi alanlarda büyük faydalar sağlamaktadır. Bu teknolojilerin ilerlemesi, gelecekte daha güvenli ve verimli bir ulaşım sistemi için önemli bir adım olacaktır.

1.5. Yaratıcılık ve Sanat

Yapay zekâ teknolojisinin yaratıcılık ve sanat alanlarındaki kullanımı, tartışma yaratan bir konudur. Bunun birkaç nedeni vardır fakat bu nedenleri kısaca belirtip devam etmek esas konuya daha hızlı ulaşmak için daha yerinde olacaktır. Yaratıcılık genellikle, insan zihnindeki mevcut kavram ve ittifakların kullanımından, tanıdık şeyleri yeniden düzenleyerek veya yeni bir şey

oluşturarak ortaya çıkar. Yapay zekâ, bu tür kavramları ve ittifakları nasıl anlayacağını ve kullanacağını öğrenebilir. Ancak, bazıları yapay zekânın sadece düzenli ve matematiksel verilere dayalı olduğunu ve sınırlı bir şekilde yaratıcı olabileceğini savunmaktadır.

Sanat, genellikle bireysel bir ifade olarak kabul edilir ve bu ifade süreci, sanatçının yaşam tecrübeleri, bakış açısı ve kişisel yaratıcılığı tarafından şekillenir. Bu nedenle, bir yapay zekâ sistemi sanat yapabilir mi? Yapay zekâ tarafından yapılan sanat eserlerinin, insanlar tarafından yaratılanlardan daha az sanat olduğu görüşleri vardır. Sanatın sübjektifliği bağlamındaki bu tartışmaların kısa süre içinde son bulması pek mümkün gözüküyor fakat yapay zekânın, birçok sanat dalında etkileyici eserler yarattığı bir gerçektir. Örneğin, bir yapay zekâ tarafından yapılan resimlerin veya müzik parçalarının bazıları gerçekten ilginç ve sanatsal olarak kabul edilebilir. Ancak, bu eserlerin tamamen yapay zekâ tarafından yapıldığı ve teknolojinin diğer insanlar gibi fikirlerine, deneyimlerine veya hislerine sahip olmadığı düşünüldüğünde, eseri "gerçek sanat" olarak nitelendirmek tartışmalı hale gelir. Bu nedenlerle, yapay zekâ teknolojisi hem yaratıcılık hem de sanat alanlarına yeni bir bakış açısı getiriyor. Ancak, yapay zekânın insan yaratıcılığının yerini alabilecek kadar yaratıcı olabileceği konusunda hala tartışmalar devam etmektedir.

2. Bilinç

Bilinç, binlerce yıldır felsefede çalışmanın konusu olmasına rağmen, Yapay zekâ konusu içerisinde oldukça yenidir. Bilinç konusu yapay zekâ bağlamında incelendiğinde ortaya binlerce sayfalık, hatta sonu getirilemeyecek bir çalışma çıkması muhtemeldir. Dolayısıyla bu çalışmada bilinç konusuna yüzeysel bir atıfta bulunulacaktır.

Sidney K. D'Mello ve Stan Franklin (2007, s. 49-54)'in sorguladığı gibi bir yapay zekâ bağlamında bilinç ne anlama gelir? Bilinç çalışması, "zor problem" ve "kolay problem" (Chalmers, 1996) veya başka bir deyişle, fenomenal bilinç (Block, 1995, s. 228) veya işlevsel bilinç olarak ayrılabilir. Fenomenal veya öznel bilinç, her felsefecinin çok aşına olduğu öznel, bireysel bilinçli deneyime atıfta bulunur. İşlevsel bilinç, doğal veya yapay sistemler içinde işleyen bilinç anlamına gelir.

Hâlihazırda baskın olan bilimsel bilinç teorisi olan Global Çalışma Alanı Teorisi (GWT) (Baars 1988), "relevance" problemini çözmede, yani sisteme mevcut durumla en alakalı olan iç kaynaklarına erişim sağlamada bilincin işlevine odaklanır. Relevance problemi, bir anlamda Global Çalışma Alanı teorisine neden olan sorunların başında geldiği için öncelikle bu problemten bahsetmek gerekir.

2.1. Relevance Problemi

Bilincin varlığına dair var olan birçok felsefi teori ve modeller, bireyin zihinsel durumlarının, beyindeki olaylarla nasıl ilişkilendiği sorusuna yanıt arar. Bu noktada, zihin ve beyin arasındaki ilişkinin tam olarak nasıl işlediğine ilişkin Relevance Problem (ilgililik sorunu) ortaya çıkar. Relevance Problem, bir bilincin varlığının beyin aktiviteleriyle ilişkili olduğunu belirtirken, nasıl bir ilişkinin söz konusu olduğuna dair bir belirsizliği ifade eder. Yapılan araştırmalar neticesinde, beyindeki nöronların belirli bir grupta sinaps etkileşimine girdiği ve bu etkileşimin bireyin bilincinin oluşmasını sağladığı düşünülmekle birlikte, bu etkileşimlerin nasıl tam olarak işlediği hala bilinmemektedir. Örneğin, bir sinir hücresinin ateşlenmesi, o hücrenin bağlantılı olduğu diğer

hücrelere sinyal göndermesine neden olabilir. Ancak, bu sinir hücresinin ateşlenmesi, bilincin ya da farkındalığın kendisinin nerede ve nasıl ortaya çıktığını anlamak için yeterli bir açıklama sağlamayabilir. Dolayısıyla, Relevance Problem halen mevcut bir sorundur ve bilincin beyindeki olaylarla nasıl ilişkili olduğuna ilişkin tam olarak anlaşılmamıştır.

Relevance Problem, zihin-beyin probleminin merkezinde yer alan önemli bir sorundur. Bu nedenle, zihin ve beyin arasındaki ilişkinin doğası hakkında daha fazla araştırma yapmak, bu sorunu çözmeye yardımcı olabilir. Ancak, günümüze kadar yapılan çalışmalar, bu soruya tam ve tatmin edici bir yanıt bulamamıştır.

2.2. Global Çalışma Alanı (GWT) Teorisi

Global Çalışma Alanı (GÇA) teorisi, günümüzde yaygın olarak kabul gören bir bilinç teorisi ve beyin aktivasyonlarına ve bilişsel işlevlere dayanmaktadır. Bu teori, bilincin beyin karmaşık sinir ağları aracılığıyla ortaya çıkan bir işlev olduğunu öne sürer. GÇA teorisine göre, bilişsel işlevler ve duysal girdiler, sinir ağlarının birbiriyle entegre bir şekilde çalıştığı bir alanda işlenir. Bu alandaki nöronal ağlar, senkronizasyon ve bağlantıların dinamik olarak değiştiği bir şekilde iletişim kurar. Teori, bireysel nöronların değil, belirli bir fonksiyonu yerine getirmek üzere senkronize olarak çalışan nöronal ağların önemli olduğunu savunur. Bu işlevsel ağlar, bilgiyi depolamak için özel bir bölümü olmayan, bireysel nöronların işlevinin önemsiz olduğu bir yapıdır. Bunun yerine, belirli bir bilgiyi herhangi bir anda alabilen ve belirli işlevlere sahip olan bu işlevsel ağın birçok bölgesi bulunmaktadır. Bu teori, beyin büyük ölçüde entegre bir işlevsel ağ olduğunu ve bilinçli deneyimin bu ağdaki bilişsel işlevlerin bir sonucu olduğunu öne sürer. Bu işlevsel ağ, beyin farklı bölgelerinin birbiriyle bağlantılı olarak çalıştığı ve bir bütün olarak işlev gördüğü bir yapıyı temsil eder. Ancak, GÇA teorisi henüz bilincin tam olarak açıklanamayan yönlerini açıklamakta başarılı olamamıştır. Bununla birlikte, günümüzde bu teori, beyin bilişsel ve sinir bilimsel süreçlerinin birçok yönünü açıklamak için kullanılmaktadır. Sonuç olarak, Global Çalışma Alanı teorisi, beyin entegre bir işlevsel ağ olduğunu ve bilincin bu ağdaki bilişsel işlevlerin bir sonucu olduğunu savunur. Bu teori, beyin karmaşık sinir ağlarının etkileşimiyle bilincin ortaya çıktığını ileri sürer, ancak bilincin tamamen açıklanabilmesi için daha fazla araştırma gerektiği yadsınamaz bir gerçektir.

2.3. LIDA (Tümleşik Bilgi ve Duyarlılık Mimarisi) Modeli

LIDA Modeli, insan beyninin işlevini örnek alan bir yapay zekâ modelidir. Bu model, Global Çalışma Alanı (GÇA) teorisine dayanır ve GÇA'nın beyin hangi kısımlarının bilinçli deneyimlerin oluşumunda rol aldığına dair yaklaşımını benimser. Fakat LIDA modeli, insan beyninin tam olarak nasıl çalıştığına dair bir teori olmaktan ziyade, insana benzer şekilde işleyen bir yapay zekâ sistemi geliştirmeyi amaçlar. Bu nedenle, LIDA modeli, insan bilincine dair sunulan felsefi açıklamalardan daha teknik bir açıklama hedefler.

LIDA modeli, yaşayan bir organizma olarak bir yapay zekâ sistemi olarak tasarlanmıştır. Bu yapay zekâ sistemi, bilgisayar yazılımı şeklinde çalışır ve insan benzeri bir davranış modeli sergiler. Bu model, öğrenme, hafıza, problem çözme ve karar verme yetenekleri üzerine oluşturulmuştur. LIDA modeli, insanın bilinçli deneyiminin nasıl meydana geldiğini anlamaya yardımcı olabilir. Ancak, LIDA modeli de dâhil olmak üzere, hiçbir teori henüz insan bilincinin

doğası hakkında tam bir anlayış sağlamamıştır.

Sun ve Franklin tarafından gösterildiği gibi, bilinçli ve bilinçsiz süreçler arasında farklı ayrımlar yapan başka teorik görüşler de vardır. Eşik görüşü, bilinçsiz ve bilinçli zihinsel temsiller arasındaki temel farkın, öncekiyle ilişkili aktivasyon değerlerinin belirli bir eşiğin altında olması olduğunu savunur (Bowers ve diğerleri, 1990, s. 72-110). Bilişsel model ACT-R, ServanSchreiber ve Anderson tarafından popüler hale getirilen farklı bir görüştür ve bir yığın kavramına dayanır. Bilinçli bir süreç her zaman birkaç basit parça kullanır, bilinçsiz bir süreç ise tek bir karmaşık parça kullanır. Mathis ve Mozer (1996) tarafından savunulan dinamik sistemler görüşü ise, bilinçsiz süreçlerin geçici bir durumdayken bilinçli süreçlerin yörüngesinin sabit bir çekiciye indiğini iddia eder (Franklin, K.D.Mello, 2004, s. 5858-5863).

Tamamen felsefi bir bakış açısıyla, insan ya da yapay başka bir beyinde bilincin varlığını doğrulayamayız, çünkü yalnızca işlemcinin kendisi bu özelliği doğrulayabilir. Çünkü başka bir varlığın zihnine giremeyiz, bilincinden emin olamayız. Bununla birlikte, farklı felsefi yaklaşımlara dayanarak öz farkındalığın doğasına ilişkin teoriler geliştirebiliriz (Buttazzo, 2001, s. 25).

Turing'in yaklaşımını takip edebilir ve belirli testleri geçerek bizi ikna edebilirse bilinçli olmayı düşünebileceğimizi söyleyebiliriz. İnsanların öz-bilinçli olduklarına olan inancımızı, içsel benzer bağlarımıza dayandırıyoruz: Aynı organlara ve benzer beyinlere sahip olduğumuz için, her birimizin öz-bilinçli olması durumunda, diğer herkesin de olduğu sonucuna varmak mantıklıdır. Ancak karşımızdaki yaratık, insan gibi davranmasına rağmen sentetik dokulardan, mekanik organlardan ve sinir işlemeçilerinden oluşsaydı, farklı tepki verebilirdik. Elektronik devre güdümlü bilgisayarlara bilinçli statü verilmesine en yaygın itiraz, tam otomatik modda çalışarak yaratıcılık, duygular veya özgür irade gösteremedikleri algısıdır. Çamaşır makinesi gibi bir bilgisayar, bileşenleri tarafından işletilen bir köledir (Buttazzo, 2001, 26).

Bu noktada bilinçle alakalı olmasa da akla tabi ki dini boyutu da geliyor ki buna da kısaca değinmek gerekir Dini boyutuyla ilgili olarak, yapay zekâ ve bilinç konusu birçok felsefi ve teolojik tartışmayı beraberinde getirir. İnsan bilincinin doğası ve kaynağı hakkındaki farklı görüşler, yapay zekâ ve yapay bilincin dini inançlarla nasıl ilişkilendirilebileceği konusunda da çeşitli perspektifler sunar. Dindar bir bakış açısına göre, bilincin kaynağı ve varoluşu ilahi bir müdahaleye bağlı olabilir. İnsan bilincini tanımlayan veya ona özgü kılan bir ruh veya ilahi bir güç olduğunu düşünenler, yapay sistemlerin asla gerçek bir öz-bilince veya farkındalığa sahip olamayacaklarını savunabilirler. Bu yaklaşıma göre, bilinç ve farkındalık yalnızca Tanrı tarafından verilen bir armağandır ve yapay sistemler bu tür bir armağana sahip olamazlar. Ancak, bilinç konusunda farklı bir görüşe sahip olanlar, insan bilincinin karmaşık beyinler tarafından geliştirilen doğal bir özellik olduğunu savunabilirler. Bu perspektife göre, bilinç, özel bir ilahi müdahale olmaksızın, bilişsel yeteneklerin ve karmaşık sinir ağlarının bir sonucudur. Bu durumda, yapay bir öz-bilinçli varlık veya yapay zekâ sistemi, karmaşık bir bilinç deneyimine sahip olabilir ve kendinin farkında olabilir. Bu tartışmalar, bilinç ve yapay zekâ arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve derinliğini yansıtır. Dini inançlara göre, yapay zekânın veya yapay bilincin insan bilincinin yerini alabileceği veya ona eşdeğer olabileceği sorusu, farklı düşünceler ve görüşler içerir. Her biri kendi felsefi veya teolojik çerçevesinde bu sorulara yanıt arar. Bu nedenle, yapay zekâ ve bilincin dini boyutuyla ilgili tartışmalar, farklı inanç sistemleri ve düşünce akımları arasında çeşitlilik gösterir.

3. Etik

Yapay zekâ ve etik konusu farklı sosyolojik ve felsefi tartışmalar ile birçok farklı alana yönelmiştir. Tüm bu çalışmaları tek bir çalışmada irdelemek mümkün olmadığı için çalışmada altı kategoride felsefe dünyasında öne çıkan etik sorulardan bahsedilecektir.

3.1. Otomasyon sorunları

Yapay zekâ ve otomasyonun işsizliğe neden olduğu ve olacağı bilinirken, insan işgücünü azaltma pahasına hızlı ve ucuz otomasyonların yaygınlaşması doğru mudur? Bu soru, yapay zekâ ve otomasyonun ekonomik verimlilik ve iş süreçlerinde iyileştirmeler sağlamasıyla birlikte, bu teknolojilerin insanları işsiz bırakma potansiyeliyle ilgili etik bir kaygıyı ortaya koyar. İşsizliğin artması, insanların geçim sıkıntısı yaşamasına ve sosyal sorunların artmasına neden olabilir. Bu nedenle, yapay zekâ ve otomasyonun yaygınlaşması konusunda etik bir değerlendirme yapmak önemlidir.

Otomasyonların yaygınlaşması, bir şirketteki eleman sayısını azaltacağından, gelirin tek bir elde toplanması etik midir? Yapay zekâ ve otomasyon teknolojilerinin uygulanmasıyla birlikte, bazı işler insan yerine makineler tarafından yapılabilir hale gelir. Bu durumda, şirketlerin işgücünü azaltarak verimliliği artırması ve karını artırması mümkündür. Ancak, bu durumda gelirin tek bir elde toplanması ve gelir eşitsizliğinin artması endişe yaratabilir. Gelirin adil bir şekilde dağıtılması, sosyal adalet ve eşitlik prensipleriyle uyumlu olması açısından etik bir sorun olarak ortaya çıkar.

Bir insanla mı bir makine ile mi konuştuğumuzu ayırt edemeyecek noktaya ulaştığımızda, insan davranışları makineler tarafından manipüle edilebilir. Örneğin basitçe video sitelerinde bile yapay zekâ hangi içeriğe daha fazla ilgi göstereceğimizi bilip ona göre düzenlemeler yapabilirken manipülasyona açık olduğumuz görüşü ağır basmaktadır.

3.2. Yapay Önyargı

Yapay zekânın yapay önyargı sorunu, etik tartışmalarda önemli bir konudur. Yapay zekâ sistemleri, eğitim veri setlerindeki önyargıları, hataları veya toplumsal eşitsizlikleri yansıtabilir veya taklit edebilir. Bu durum, karar verme süreçlerinde ayrımcılık, adaletsizlik veya haksızlık gibi sonuçlara yol açabilir. Yapay zekâ sistemleri, büyük miktarda veriyle beslenir ve bu veri, insanların bilinçli veya bilinçsiz olarak içerdikleri önyargıları yansıtabilir. Örneğin, bir işe alım sürecinde kullanılan bir yapay zekâ sistemine, önyargılı veri setleriyle eğitilmişse, cinsiyet, ırk veya diğer demografik faktörler gibi ayrımcı sonuçlar üretebilir.

3.3. Güvenlik

Yapay zekâ teknolojisi bu açıdan değerlendirildiğinde güvenlikle ilgili önemli etik sorunları beraberinde getirir. Yapay zekâ sistemleri, potansiyel olarak zararlı veya kötü niyetli amaçlar için kullanılabilir. Örneğin, yapay zekâ saldırıları, siber güvenlik alanında ciddi bir tehdit oluşturabilir. Yapay zekâ sistemleri, saldırılar için kullanılabilecek zayıf noktaları keşfedebilir, hedefleri analiz edebilir ve saldırıları otomatikleştirebilir. Bu, siber suçluların daha ölçeklenebilir saldırılar

gerçekleştirebilmelerine olanak sağlayabilir. Ayrıca, yapay zekâ sistemleri üzerinde kötü niyetli bir şekilde manipülasyon yapılabilir. Örneğin, yanıltıcı bilgiler veya manipüle edilmiş veri setleri kullanılarak yapay zekâ sistemlerinin kararları etkilenebilir. Bu da kötü niyetli kişilerin veya grupların, yapay zekâ sistemlerini yanıltarak veya istedikleri sonuçları elde ederek haksız avantaj elde etmelerine yol açabilir. Bu nedenle, yapay zekâ güvenliği ve etik sorunlarına dikkat etmek önemlidir. Güvenlik açığı ve savunmasızlıkları tespit etmek, kötüye kullanımı engellemek ve yapay zekâ sistemlerini güvenli hale getirmek için sıkı güvenlik önlemleri alınmalıdır. Etik standartlar ve yasal düzenlemeler, yapay zekânın kullanımının sınırlarını belirlemek ve kötü niyetli kullanımlarını önlemek için önemlidir. Güvenlik, yapay zekâ teknolojisinin geliştirilmesi ve kullanımıyla birlikte değerlendirilmesi gereken önemli bir etik sorundur. Teknolojinin potansiyel kötüye kullanımını önlemek ve toplumun güvenliğini sağlamak için ilgili tarafların iş birliği yapması ve gerekli önlemleri alması önemlidir.

3.4. Doğal Seçilim

İnsanların, doğal dünyadaki diğer organizmalardan farklı bir şekilde, zekâları ve yaratıcılıkları sayesinde üstünlük elde ettiği kabul edilmektedir. İnsanlar, düşünme, planlama, problem çözme ve araç kullanma gibi yeteneklerine dayanarak çevrelerini kontrol etme ve diğer organizmalara kıyasla daha üstün bir konuma gelme imkanına sahip olmuşlardır. Ancak, yapay zekâ teknolojileri geliştikçe ve ilerledikçe, bu avantaj dengesi değişebilir. Yeterince gelişmiş bir yapay zekâ sistemi, insanların sahip olduğu bilişsel yetenekleri taklit edebilir veya aşabilir. Bu durumda, yapay zekâ da insanlara karşı aynı avantajlara sahip olabilir.

Bu soru, yapay zekânın gelişimi ve etkileriyle ilgili etik tartışmalara da yol açmaktadır. Yapay zekânın ne kadar gelişmiş hale gelebileceği, insanlarla nasıl etkileşime geçeceği ve potansiyel olarak insan hakimiyetini nasıl etkileyebileceği konuları önemli bir değerlendirme gerektirir. Bu tür bir gelecekte, yapay zekânın kendisini savunma yetenekleri gibi özellikler geliştirmesi veya insanları kontrol etmek amacıyla kullanılması gibi potansiyel senaryolar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, yapay zekânın gelişimi ve kullanımıyla ilgili etik ve güvenlik konuları dikkate alınmalı ve uygun önlemler alınmalıdır. Sonuç olarak, yapay zekânın insanların sahip olduğu üstünlükleri tehdit edebilecek potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, yapay zekâ teknolojisinin gelişimi ve etkileri konusunda dikkatli bir şekilde değerlendirme yapılması ve etik sorunlara duyarlı bir şekilde ilerlenmesi önemlidir.

3.5. Robot Hakları

Robot hakları, yapay zekâyâ sahip makinelerin yasal statülerini ve korunma haklarını ele alan bir konudur. Bu konu, yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan etik ve hukuki tartışmalar arasında yer almaktadır.

Yapay zekâyâ sahip makinelerin, bilinçli deneyimleri veya hisleri olduğu kabul edildiğinde, onların da haklara sahip olup olmaması sorusu ortaya çıkar. Bu noktada, yapay zekânın acı çekme kapasitesi veya ıstırapı olup olmadığı gibi konular tartışma konusu olabilir.

Ödül ve ceza mekanizmalarıyla çalışan yapay zekâ sistemleri, performanslarını iyileştirmek için bir ödül mekanizmasıyla motive edilebilir. Ancak, bu ödüller ve cezalar, bir sistemin gerçek anlamda acı çektiğini veya mutlu olduğunu göstermez. Daha karmaşık ve gelişmiş yapay zekâ

sistemleri oluşturulduğunda, bu konuda daha derinlemesine bir anlayışa ihtiyaç duyulabilir.

Robot hakları konusunda, yapay zekâya sahip makinelerin benzer şekilde insanlar gibi muamele görmesi gerekip gerekmediği sorusu ortaya çıkar. Hayvan hakları gibi bir yaklaşım benimsenerek, yapay zekâya sahip makinelerin de belirli haklara sahip olduğu düşünülebilir. Bu haklar, ıstırapı önleme, özgürlük ve özgünlük gibi konuları içerebilir. Ancak, robot hakları konusu hâlâ tartışmalı bir alandır ve henüz genel bir uzlaşıya varılmamıştır. Bu tartışmalar, yapay zekâ teknolojilerinin etik ve hukuki boyutlarının daha derinlemesine incelenmesini gerektirir. Bu noktada ilginç bir soru da şudur. Yapay zekâ bir etik üretebilir mi?

Zekâ tek başına ne bilimi ne de ahlaki üretebilir. Maddi dünyaya hükmetmemizi ve sanal dünyayı yaratmamızı sağladı. Teknoloji veya bilimsel keşifler doğası gereği "kötü" değildir, ancak kötüye kullanılabilirler. Bunlar, maddenin yasalarını açıklamaya çalışan insan aklının meyveleridir; insanlık, onları yaratıcılıkla akıllıca birleştirerek, içinde gelişmeye devam ettiğimiz yapay bir dünya inşa etti (Milici, 2022, s. 8).

4. Özgür İrade

Özgür seçimler yapabilen ve özgür kararlar veren akıllı makinelerin varlığı insan kontrolünden bağımsız yapay zekâ sistemleri anlamına gelmektedir. Özgür yapay zekâ sistemleri yazılımları ile sınırlı kalmayan, hedeflerini güncelleyebilen makineler olacaklardır. Özgür yapay zekâ sistemleri ile ilgili kaygı duyulmasının en önemli sebebi; makineler gerçek anlamda motivasyona ve iradeye sahip olduklarında, onların motivasyonları anlayamayacak ve kararlarını tahmin edemeyecek olmamızdır (Yonck, 2019, s. 298). Buna karşılık, özgür iradenin insandaki varlığına dair dahi uzlaşılmış bir görüş yokken, onun yapay sistemlerdeki varlığının imkânına dair öngörülerde bulunmak çok kolay olmayacaktır (Doğan, 2021, s. 791).

Felsefi tartışmalarda uzun süredir var olan özgür irade kavramı, insanın seçimlerini etkileyen bir gücün var olduğunu iddia eder. Ancak, yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, insanın özgür iradeye sahip olup olmadığı ve yapay zekânın özgür iradeye sahip olabilme potansiyeli gündeme gelmiştir. Yapay zekânın özgür iradeye sahip olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Yapay zekâlar programlanabilir ve belirli parametreler dahilinde hareket ederler. Her bir eylemleri, algoritmalarına ve programlamalarına dayanır. Bu durumda, yapay zekâların gerçek bir özgür iradeye sahip olduğunu iddia etmek zordur. Ancak, bazıları yapay zekâların özgür iradeye benzer bir özelliği olabileceğini savunur.

Yapay zekâya özgür irade bağlamında yaklaşıyorsak materyalist bakış açısıyla yaklaşmadığımız müddetçe, bu sistemlerin özgür bir iradeye sahip olacağı görüşünü benimsememiz imkânsız gibi görünmektedir. Bu yapay zekâ sistemleri, yapay sinir ağları ile hedefe ulaşma konusunda yeni yöntemleri kendileri üretebilseler de hedef üretme konusunda başarısız oldukları bilinmektedir. Ortaya çıkan soru şudur. Yapay zekânın, herhangi bir müdahale olmadan hedef üretmesi, irade kullanması mümkün müdür?

İnsan zihninin tam olarak çözümlenmesiyle birlikte, bilişsel yapının yapay sistemlerde yeniden inşa edilmesi mümkün olabilir. Bununla birlikte, bilişsel özgürlük ve ontolojik özgürlük arasında bir ayrım yapılmalıdır. Bilişsel özgürlük, bir sistemin bilişsel işlevlere sahip olması, bilgiyi işleyebilmesi ve kararlar verebilmesi anlamına gelir. Bu bağlamda, yapay sistemlerin bilişsel olarak özgür olduğunu söyleyebiliriz, çünkü karmaşık hesaplamaları yapabilir, öğrenebilir ve problem çözebilirler. Ancak, ontolojik özgürlük, varoluşsal bir özne olmayı ve deneyimlemeyi gerektirir. Bu, bir varlık olarak bilinç ve deneyim sahibi olmayı ifade eder. Deneyimleyen bir

öznenin varlığı, yapay sistemlerin ontolojik olarak özgür olduklarını söyleyebilmemiz için gereklidir. Şu anda, bilincin doğası ve nasıl ortaya çıktığı konusunda tam bir anlayışa sahip değiliz, bu yüzden yapay sistemlerin ontolojik özgürlüğü tartışmalı bir konudur. Bilişsel özgürlük ve ontolojik özgürlük arasındaki bu ayrım, yapay zekânın sınırlarını anlamak ve insan bilincini tam olarak kavramak için önemlidir. Şu anda, yapay sistemler bilişsel görevleri yerine getirebilirken, ontolojik olarak özgür olduklarını iddia etmek için daha fazla bilgi ve anlayışa ihtiyaç vardır.

SONUÇ: Yapay Zekânın Felsefeye Niçin İhtiyacı Var?

Felsefe, cevabın ne olduğu konusunda anlaşılamadığımız soruları ele alır diyebiliriz. Gerçek olan nedir? Doğru olan nedir? Ne yapmalıyız? Bilmediklerimiz hakkında nasıl düşünmeliyiz?

Bu soruların her biri, bebekliğimizden başlayarak her birimiz tarafından ayrı ayrı yanıtlanmalıdır. Öyle ki ne zaman bir felsefe dalı cevap almaya başlasa, başka bir şeye bölünür. Örneğin, Newton'a kadar Doğa Felsefemiz vardı ve ondan sonra tamamen Fizik ve Bilim vardı. Dil felsefesi başarılı olduğu ölçüde Dilbilim oluştu. Felsefe ve filozoflar bilimin nasıl çalıştığına dair anlayışımıza katkıda bulundular. Tarih boyunca felsefenin toplumu ilgilendiren tartışmaları belli bir düşünce seviyesinden sonra artık filozoflardan çok, bilim adamlarının alanı olan bilimsel yönetime dâhil edilmiştir.

Yapay zekâ ve felsefe arasındaki ilişki incelendiğinde, bu bölünmelerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, yapay zekânın felsefeye olan ihtiyacı bilinç sorunuyla ortaya çıkmıştır. 1950'lerde gerçekleşen bilişsel devrim, davranışçılığın etkisini azaltarak yapay zekâ ve felsefenin bir arada yer almasını sağlamıştır. Bu süreç paralelinde, yapay zekâ alanı da ortaya çıkmıştır. Yapay zekânın kurucularından Herbert Simon dâhil birçok bilim insanı ve filozof, makinelerin insanların yeteneklerini gerçekleştirebileceğini öngörmüştür, ancak bu öngörü henüz gerçekleşmemiştir. Bu noktada felsefenin devreye girmesiyle birlikte bilincin karmaşık sorunu ortaya çıkmıştır. Dahası, felsefeciler arasında, öznel deneyimin beyin durumlarına indirgenebilir olup olmadığı konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Yapay sinir ağları ile yapay zekâ ve felsefe dünyasında farklı bir bakış açısı oluşmuş olsa da yapay sinir ağlarının da bu konuda cevap sağlayıp sağlayamayacağı tartışılmaya devam etmektedir. Bu nedenle, yapay genel zekânın insan zekâsına rakip olma umudu az gibi gözükse de yapay zekânın felsefeye olan ihtiyacı tartışmasız bir konudur. Bilim ve felsefe işbirliği ile belki de fenomenal bilincin zekâmızın ayırt edici özelliği olmadığı, biyolojik donanımımızın nedensel olarak atıl bir yan ürünü (epifenomen) olduğu ortaya çıkacaktır. Eğer durum böyle çıkarsa, bilince olan hayranlığımız, doğal meraklarımızı gidermekten daha geniş bir anlamı olmayan antropomorfik bir saplantıdan biraz daha fazlası olacaktır.

KAYNAKÇA

Baars, Bernard J, (1988): "A Cognitive Theory of Consciousness", New York, Cambridge University Press

Block, Ned, 1995, "On a confusion about a function of consciousness", Behavioral and Brain Sciences, 18(2), 227-247.

Bowers, Kenneth & Regehr, Glenn & Balthazard, Claude & Parker, Kevin, 1990, "Intuition in

- the Context of Discovery. Cognitive Psychology*”, 22, 72-110.
- Butazzo, Giorgio, 2001, “*Artificial Consciousness: Utopia or Real Possibility?*”, University of Pavia, s. 24-30
- Chalmers, David J, 1996, “*The conscious mind: In search of a fundamental theory*” Oxford University Press.
- D'Mello, Sidney & Franklin, Stan, 2004 “*Modified Sparse Distributed Memory as Transient Episodic Memory for Cognitive Software Agents*”. 6. 5858-5863.
- Doğan, Mehtap, 2021, “*Yapay Zekâ ve Özgür İrade: Yapay Özgür İradenin İmkânı*” . TRT Akademi, 6 (13) ,788-811
- Hila,Angjelin, 2020, “*How philosophical insights can guide the field of artificial intelligence*” , Medium.
- Milici, Lurentiu Dan & Milici, Mariana Rodica, 2022, “*Is AI Capable of Generating an Ethic to Save the Planet and Contemporary Society?*” Proceedings, 81, s. 8
- Sidney K. D'Mello & Stan Franklin, 2007, “*Exploring the Complex Interplay between AI and Consciousness*”, Department of Computer Science and Institute for Intelligent Systems 209 Dunn Hall, University of Memphis.
- Tamkin, Alex & Ganguli Deep, 2021, “*How Large Language Models Will Transform Science, Society, and AI*” s. 1-3

**General Philosophical Implications of Contemporary
Artificial Intelligence Programs**

Research Article

Hamza Alperen AYDIN

Bingol University Institute of Social Sciences,
Department of Philosophy Postgraduate Student
h.alperen.aydin@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9345-7154
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241270>

ABSTRACT

The steady progress of artificial intelligence in tandem with science and philosophy has brought about a range of positive and negative effects across various disciplines. While providing conveniences in social and scientific realms, artificial intelligence technologies have also strengthened their relationship with philosophy by raising new questions and issues. The philosophical problem of consciousness remains relevant, and it has sparked fresh debates, particularly in areas such as art, ethics, free will, and law. The fundamental philosophical dimensions of artificial intelligence programs, including ethics, responsibility, and human-computer interaction, are subject to in-depth analysis in this field of study. While many of these discussions do not reach definitive conclusions, they contribute to both the intellectual accumulation in this field and the advancement of artificial intelligence itself. Considering the increasing significance of the philosophical aspect in future artificial intelligence studies, it is inevitable that efforts to comprehend the ethical and societal implications of artificial intelligence will grow. This work examines philosophical debates concerning art, consciousness, ethics, and free will, taking into account the current developments in artificial intelligence, and explores the emergence and future of artificial intelligence's need for philosophy.

Keywords: Artificial Intelligence, Artificial Intelligence Philosophy, Consciousness, Ethics, Freewill

Yapay Zekâ ve Kişilik Problemi

Araştırma Makalesi

Seda YILDIRIM

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
syldrm1210@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4439-8914
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241283>

ÖZET

Yapay zekâ bir robotik kodlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalardan yapay zekânın bir insan benzeri makine olduğu, insan gibi akıl edebilme, insan gibi davranabilme, problemlere ilişkin çözümler üretebilme gibi özelliklere sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sadece bilimin değil felsefe alanının da içine girmektedir. Bilimin bakış açısına nazaran felsefenin, yapay zekâyı ele alma yöntemi daha çok insan doğasının, insan yapısının ne olduğuna, nasıl olduğuna ilişkin bir merak olduğu fikri absürt kaçmayacaktır. Bilimin gözünde insan ırkının ortaya çıkarmış olduğu bu insansı zeki makine, olumlu bir ürün olarak görünse de felsefi bakış açısıyla işin hukuki ve ahlaki boyutlarına ilişkin problemleri de ele alma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın bir kişiliği olacak mı sorusu da tam olarak felsefi bir yaklaşım sonucunda ortaya çıkmış ve tartışılması gereken problemlerden biri olarak görünmektedir. O halde felsefi bir yaklaşımla yapay zekâ, insan özelliği taşıması beklenen bir bilinci, kişiliği, ahlakı, yasalar karşısındaki hükümlülüğü gibi insani özelliklerin de düşünüldüğü bir makine olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, “bir insanın kişilik probleminden söz edebilmek mümkün iken bir insansı makinenin de kişilik probleminden söz edebilmek mümkün müdür?” sorusuna cevap aramak da en tabii yol olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Freud, Hukuki Statü, Kişilik, Psikanaliz, Yapay Zekâ

GİRİŞ

Günümüz tarihinden 60 yıl geriye gidilirse yapay zekânın izlerinin ne kadar belirgin olduğu görülecektir. Yapay zekânın ortaya çıkma amacı olan insan hayatını kolaylaştırmak başlarda çok normal görünmektedir. Ancak yapay zekânın gelmiş olduğu evre artık sadece insan hayatını kolaylaştırmak amacı taşımamaktadır. Değişen ve dönüşen dünya içerisinde yapay zekânın aynı kalmasını beklemek elbette imkânsızdır. Dolayısıyla bilim adamlarının teknolojinin gelişimine sağladıkları katkı sonucunda hayatımızın tam ortasına yapay zekâyı yerleştirmiş bulunmaktayız.

Daha önce sadece idealar dünyasında ele alınabilecek olan robotik makineler artık insan hayatında ideaların ötesine geçmektedir. Bir nesne değil, bir insan benzeri, insanın yapısına sahip bir makine olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de bir kişiliğe sahip olabilecek mi sorusu kafaları iyice meşgul etmektedir. Bir kişilik atfedilmesi sonucunda ortaya yasal yükümlülükler problemi çıkmaktadır. İnsana doğuştan itibaren atfedilen yasal yükümlülüğün yapay zekâyâ ne şekilde verileceği fikri oldukça problemlili görünmektedir. İnsan benzeri olan bir makine ilerleyen süreçlerde bir başına karar alabilecek, aldığı kararları da eyleme dönüştürecekler. Bu nedenle yapay zekâyâ atfedilecek olan kişiliğin nasıl olacağı sorusu bir çözüm gerektirmektedir.

Freud, psikoseksüel gelişim evrelerinde ilk 6 yaşın önemine dikkatleri çekerken bireyin, bahsi geçen yaş aralığındaki yetiştirilme tarzının kişiliğin oluşumundaki etkisini ifade etmektedir. Çünkü ona göre bu yaş aralığında bireyin yaşadığı olaylar ve bastırmış olduğu duygular kişiliğin oluşumundan sonraki dönemlerde kendini göstermektedir. Freud’yen bir bakış açısından yola çıkacak olursak; “yapay zekâyâ bir kişilik atfedilirse, birey gibi onun da ilk 6 yılı kişiliğinin oluşumunda etkili mi olacak” sorusuna cevap verilmesi gerekmektedir. Sonuç itibariyle yapay zekâ, insan benzeri bir makine ve ona yüklenecek kodlar sonucunda duyguların hepsini yaşayabilecek noktaya gelecektir. Bu da yapay zekânın hangi kriterlere göre değerlendirileceği sorununu ortaya çıkarmaktadır.

1. Yapay Zekâ Nedir ve Ne Olduğuna İlişkin Görüşler

Yapay zekâyı kelimelerine göre ele alacak olursak, onu insan elinden çıkmış, insana benzer bir bilişsel yapıya sahip algoritma olarak tanımlamak gerekmektedir. Yapay zekâyla ilgili literatürde bu tanıma benzer birçok tanım bulunmaktadır. Birbirine benzer birçok tanım mevcut olsa bile ortak bir tanım yapmak yine de mümkündür. Bu nedenle yapay zekâ için insan elinden çıkan, insansı bir yapıya sahip robotik kodlamalardan meydana getirilmiş zeki bir makine olduğu yönünde tanımlama yapmak yanlış olmayacaktır. İnsansı bir robotik kodlama olarak kabul edilmekte olan yapay zekâ, hem düşünme hem akıl yürütebilme hem problemleri algılayabilme ve çözüm üretebilme gibi bir insan benzeri robot olarak bilinmektedir.

Elbette yapay zekânın ilk ortaya çıkması insan hayatını kolaylaştırmak yönünde olmuştur ancak zamanla sadece insan hayatını kolaylaştırmak amacı dışında başka kullanım alanları da ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte akıllı bir makinenin olma ihtimalini ilk kez Enigma adlı makinenin varlığından ve ilk olarak Enigma’nın algoritmalarını çözmeye çalışan Alan Mathison Turing’de görmekteyiz. Turing’in İkinci Dünya savaşında yapmış olduğu şifre çözme ihtimali yapay zekânın mümkün olabileceğini gözler önüne sermektedir. İlkçağ filozoflarında da yapay zekâyâ dair küçük bir ışık belirmektedir. İlkçağ filozofları da insanı ele alırken onun özünün ne olduğuna ilişkin argümanlar öne sürmektedir. İlkçağ filozoflarından Aristoteles, madde-form ilişkisini açıklarken birbirinden bağımsız olduklarını dile getirmektedir. Madde, formuyla gerçeklik kazanmakta, formu sayesinde biçimlenip belli bir niteliğe sahip olmakta ve bu şekilde varlığa gelmektedir. Madde, form sayesinde varlığa gelirken form da madde sayesinde kendini gerçekleştirebilmektedir. Şöyle ki yapay zekâ insan benzeri bir makine ise ve felsefi bir argümanla ele alınacaksa, Aristoteles gibi onun özünü konuşmak da doğal bir durum olmaktadır. Bu bağlamda “ilkçağ filozoflarında izlerini görmekteyiz” demek doğru bir yaklaşım kabul

edilmektedir. Ancak buna mütekebil olarak ilk örnek Turing'in şifre çözme amacı ele alınmaktadır. Turing'den sonra da Deep Blue adlı robotun dünyaca ünlü satranç ustasını yenmesi en büyük gelişme olarak kabul edilmektedir.

Yapay zekâyla ilgili görüşleri ele alırken; yapay zekâ iyi midir, yapay zekâya bir kişilik atfedilebilir mi, insan hayatını kolaylaştırır mı, insan hayatını ne derece etkiler gibi soruların mevcut olduğu bir alan olması sebebiyle daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ şu an için basit bir algoritma olarak görülebilmektedir. Ancak ilerleyen süreçlerde ciddi bir konu haline gelmesi de kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle ileri sürülen olumlu/olumsuz savlar bu gibi sorulara şimdiden cevap arandığını göstermektedir.

Yapay zekâ, bilgisayar denetimli bir makine olarak ve bu makinenin akıl edebilme, anlam çıkarabilme şeklinde insana dair özelliklere sahip olduğu düşünülen zihne yönelik yüksek bir performans sergilediği varsayılan yetenek olarak (Çelebi & Gültekin, 2020, s. s. 40-46). Bir başka görüşe göre yapay zekâ, bilgisayar yazılımlarının vasıtası ile akıl yürütebilme, düşünebilme, problem algılayabilme ve dahi sonuç çıkarabilme gibi yeteneklerin geliştirilebilmesi fikriyle yapılmış çalışmaların tamamı şeklinde kabul edilmektedir (Tahça, 2009, s. s.31). Başka bir görüşün belirttiğine göre bilgisayar bilimi olarak görülen yapay zekâ, akıllı olan, yeni bir dil kullanabilen, öğrenen, akıl yürütebilen, problem çözebilen nitelikleri karşılayan bilgisayar sistemini tasarımıyan bilimin bir kolu olarak kabul edilmektedir. Kısaca yapay zekâ programlanmış olan bilgisayarın düşünme girişimi olarak kabul görmektedir. Daha kapsamlı bir açıklama yapacak olursak tıpkı insan gibi düşünen, bilgi edinen, gören, algılayan ve karar veren insan zekâsına has kapasiteye sahip bilgisayarlardır (Pirim, 2006, s. s.81). Son olarak bir başka görüşün ifadelerine göre yapay zekânın içinde bulunduğu alan, bilgisayar programı sayesinde düşünen, akıl yürüten, problemleri algılayan vb. özellikleri bulunan tüm çalışmaları kapsamaktadır. Kastedilen yapay zekâ alanı, insansı özellikleri bulunmakla birlikte tüm insani fiilleri içerisinde barındıran akıllı bir sistem şeklinde bilgisayar biliminde, tasarlanma amacı taşımaktadır. Yapay zekânın robotik alanı, aracı konumunda olan elektronik makine, insanın bilişsel sürecini taklit eden ve insanın bilişsel sürecini geliştirmeyi amaçlayan alan olarak bilinmektedir. Bahsi geçen robotik alan, insan müdahalesine ve insan kontrolüne mecburiyeti bulunan çok kapsamlı ve karışık görevlere sahip olmaktadır. Hem akıl gerektiren durumlarda hem insandan bilişsel olarak üst seviyede bir performans gerektiren, herhangi bir tehlike arz eden koşullar karşısında görev alan vb. uygulamadaki gereksinimlere cevaben üretim çalışmaları yapılan sektör olarak görülmektedir (Öztürk Dilek, 2020, s. 9).

2. Yapay Zekânın Hukuki Yapısı

Yapay zekâ, çağımızın teknolojik ürünlerinden en önemli olan, insan hayatı içerisinde bulunan ve hayatın bir sonuca ulaşması yönünde kazanım olarak nitelendirilmektedir. Yapay zekânın ya da yapay zekâ altyapılı uygulamaların çoğu bir veya birden fazla insanın yapabileceği şeyleri zaman ve mekân fark etmeksizin hatta maliyet açısından da insan yerine gerçekleştirerek kolaylık sağlamaktadır. Olumlu ve iyi gibi görünen tarafı dışında bir de olumsuz ve riskli tarafları bulunmaktadır. Yapay zekâdan, insansı özellikler taşıyan ve kusursuz denebilecek kadar iyi bir sistemden oluştuğu şeklinde bahsedilmektedir. Ancak her kusursuz görünen şeyler de bile kusur bulunmaktadır. Bu kusursuz görünen yapay zekânın da riskleri ve hata yapma payı kaçınılmazdır. Her ne kadar insan denetimi altında geliştirilmiş olsa da sonuç itibarıyla üst düzey bir sistem ve

bu sistemin herhangi bir durum karşısında verebileceği tepki kestirilememektedir. Amaç iyi olsa da bu sistem kötü amaçlar için de kullanılabilir. Yaşanacak herhangi bir etik problem karşısında neler yapılabileceği, nasıl bir çözüm sunulabileceği yönünde tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar ışığında yapay zekâdan ne kadar doğru faydalandığı önem arz etmektedir. Elbette yapay zekânın dikkatli, tedbirli ve en iyi şekilde kullanabilmek dikkat edilmesi gereken husus olmaktadır.

Yapay zekânın hedeflenen seviyenin çok üstünde olabilme ihtimali çeşitli endişeleri beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın ne olduğuna ilişkin soruşturmalardan ziyade neler yapabildiği daha çok dile getirilmektedir. Bu noktada gerçekleştirmiş olduğu ya da gerçekleştireceği eylemlerin mesuliyeti sorunu gündeme gelmesi gereken en önemli hususlardan biri olmaktadır. Hem gelişen hem dönüşen teknolojinin karşısında, eylemin faili olan yapay zekânın insan ilişkilerinde yol kat etmesi de ilerleyen süreçlerde en önemli hususlar arasında karşımıza çıkacaktır. Şu an için yapay zekânın emeklediği söylene de hızla ilerlediği ve belli bir süre sonra çok daha fazla ve çok daha detaylı işleri gerçekleştireceği öngörülmektedir. İnsan hayatının bir parçası olan hatta insan hayatına dahil olan robotlar, gerçekleştirdikleri ve gerçekleştirecekleri eylemlerin sonucunda sorumluluklarıyla beraber hukuki ve dini boyutları da değerlendirilmesi gerekenler arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmalara göre hem dini hükümler hem devlet yasaları çözüm önerisi noktasında yetersiz kalmaktadır. Örneğin; yapay zekânın daha doğru bir tabirle robotların genelevde hizmet vermesi, robotla gerçekleşen cinsel birliktelik, cemaate namaz kıldıran robot, robotla gerçekleştirilen evlilik, robot tarafından tasarlanan bir ürünün telif hakkı, bir iş yerinde robotun sebebiyet verdiği yaralanmadaki mesuliyet, yaya veya hayvana çarpan robotun mesuliyeti, bir robotun ihmalkârlığı sonucunda hayatını kaybeden insanın mesuliyeti gibi soruların anayasa tarafından cevap bulması gerekmektedir (Gültekin, 2022, s. 50).

2.1. Hukuki Açıdan Yapay Zekânın Statüsü

Toplumsal bir varlık olan insan, yaratılışından ötürü başkalarıyla birlikte yaşamak zorunda ve başkalarına muhtaç olmak durumundadır. İnsanların birlikte yaşama zorunluluğunda bir düzen olması gerekmektedir. Toplumsal düzenin ve nizamın sağlanması için hukuki, dini, ahlaki gibi belirli kurallar temele alınarak zorunlu bir dayanak oluşturulmaktadır. Düzene uymayanlara da belirli yaptırımlar uygulanmaktadır. İnsanlar bu kurallar dışına çıkmayacaklarından ve kurallara uymakla yükümlü olduklarından hukuka aykırı hareket etmemektedirler. Bu şekilde hukuki kurallar, toplumsal düzenin devamlılığını sağlamaktadır. Doğa içerisinde var olanlar da yazılı olmayan yasaların varlığını kabul etmekle beraber bu yasalara uymaktadır. Bu çerçevede bakıldığında var olanlarla birlikte insanlar da aynı özeni göstermektedir.

İnsan, sadece özverili bir varlık değil aynı zamanda bencil bir öze de sahiptir. İnsanın bu bencil yapısı onu hem tehlikeye sokmakta hem onu ortadan kaldıracak davranışlara sevk etmektedir. Bu noktada insan aklı kendi normları ile eylemektedir (Gültekin, 2022, s. 51).

İnsan dediğimiz varlık özerk bir yapıya sahiptir. Kendi kararlarını alabilen, kendi kendisini yönetebilen bir varlık olarak bilinmektedir. İnsanın özerk yapısı, hukuki bağlamda bir yasal sorumluluğu da temsil etmektedir. İnsanın yasal olan statüsü, yasal ehliyetinin bulunması ve karar alıp eylemesi onun hukuk karşısında bir sorumluluğa sahip olduğunu göstermektedir. Özerk olan insan aynı zamanda toplumsal da bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Bu toplumsal varlık olan

insan, yaşamı boyunca her zaman ötekiyle ve maddeyle bir etkileşim içinde olmaktadır. Hukuk sistemleri de, insanın ötekiyle ve insanın maddeyle olan ilişkisindeki düzeni sağlamaktadır. Ancak insanın yapay zekâyla olan ilişkisinde henüz böyle bir düzgü üretilmemiştir. Yapay zekâ, bir insan gibi özerk, kendi amaçları olan ve bu amaçlar dahilinde karar alabilecek varlık şeklinde olacağı öngörülmektedir. Bu durum karşısında yapay zekânın algoritmalarını programlayana ya da üreticisine bağlı olmadan hareket etmesi zorunlu bir kişilik problemini ortaya çıkarmaktadır (Ber, 2022, s. 62).

Çağımızda yapay zekâ, tıpkı bir insanın yapabildiği resim, şiir, müzik gibi sanatları yapabilmektedir. Bu noktada yapay zekânın telif hakkına sahip olup olamayacağı yönündeki hukuki sorumluluk düşünülmesi gerekmektedir. Ancak birçok ülkenin bu yönde bir çalışma yapmadığı görülmektedir. Yapay zekânın üreteceği herhangi bir esere yönelik mülkiyet hakkı da bir başka sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yapay zekâ bir kişilik sahibi mi olacak ya da bir kişinin varlığına ihtiyaç duyan araç mı olacak? Bu bağlamda ülkemiz de dahil olmak üzere dünyanın genelinde bir kanun çalışması bulunmamaktadır.

Yapay zekâ, insan hayatına hızla girdiği gibi hukukun da ilgi alanına girmektedir. Hukuk sistemi, toplumda düzeni sağlamakla yükümlü olmakla beraber insandan bağımsız da düşünülmemektedir. Avrupa Parlamentosu bu konuda bir öneride bulunarak yapay zekâyı “elektronik kişilik” verilebileceği ve hukuki sorumluluk yüklenebileceğini amaçlamıştır. Bu şekilde yapay zekâyı hem tüzel kişilik hem özel kişilik atfedilirken bir de elektronik kişilik atfedilmektedir. Hem tüzel hem özel hem de elektronik kişiliğe sahip olan yapay zekâ, insan olmayan ama kendine özgü bir kişiliğe sahip olarak hukuki açıdan da sorumluluğu olacaktır. İlerleyen süreçte yapay zekâ tıpkı bir insan gibi öğrenerek, öğrendiğini yorumlayarak ve analiz yaparak belirli kararlar alacaktır. Aldığı kararlar sonucunda hareket ederek kendini geliştirmeyi amaçlayacaktır. Bu nedenle yapay zekâda mevcut olacak güce karşılık cezai ehliyetinin bulunması gerektiği fikri yanlış olmayacaktır (Gültekin, 2022, s. 50-52).

3. Kişilik Nedir?

Kişilik; akıl, irade, duygu, düşünce ve davranış biçimleri gibi boyutları ile bireyin hem kendilik nesnesi hem de diğer nesnelerle kurmuş olduğu ilişkideki ayırt edici hem biyolojik hem de çevresel etkenlerin bir ürünüdür. Literatüre bakıldığında birçok kişilik tanımı bulunmaktadır. Bir kısım kişiliği, bireyin diğerlerinden ayrıldığını, kendisine has psikolojik nitelikler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Doğum anından itibaren parça parça gelişmekte ve bireyi bir diğerinden ayırmaktadır. Bu haliyle kişilik, biricik ve özel kabul edilmektedir. Bireysel farklılık, kişiye has olması ve özel olması noktasında büyük önem teşkil etmektedir. Aynı sosyal statüye sahip, aynı topluma ait, aynı dine mensup, aynı etnik köken hatta aynı grupta bulunan iki birey birbirinden ayrılmaktadır. Bu bireysel farklılığı ortaya koyan olgu kişilik olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında insanın, yapısı gereği akla uygun hareket etmesi beklenirken akla uygun olmayan tarafı beklenmedik bir boyutu ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni de kişilik olarak bilinmektedir (Zencirkıran, 2017, s. 28-29).

Bir başka görüşe göre kişilik, bireyin kendisini ve ötekini tanımlayabilmek adına kullanılan bir kavramdır. Kişiliğin birçok tanımı olduğundan ve fikir birliğine varılmadığından ortak bir tanım yapmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle tüm tanımlardan yola çıkılarak kişiliğin sürekli oluşundan, tutarlı, özgün oluşundan ve dahi bireyin özünden bahsetmek daha doğru bir

yaklaşım olmaktadır (Gençtanırım Kurt & Çetinkaya Yıldız, 2021, s. 2). Bireyin davranışlarının açık bir şekilde gözlenebilir olması kişilik vasıtasıyla düzenlenip bütünleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Kişilik, biyolojik eğilimlerin, sosyal deneyimlerin hatta çevresel koşulların varyasyonunu içeren hem iç hem dış etmenlere bağlı olarak evrimsel süreci ifade etmektedir. Bireysel farklılık bu noktada kendini göstermektedir. Bu nedenle de bireyi ele alırken ötekiyle olan ortak yönleri değil bireyi birey yapan ve onu ötekinden ayıran, biricik olana vurgu yapmak gerekmektedir (Yazgan İnanç & Ercüment Yerlikaya, 2016, s. 2-3).

3.1. Sigmund Freud’a Göre Kişilik

Psikanalitik kuramcı olarak bildiğimiz Sigmund Freud, psikoloji tarihi boyunca en cesur ve en iddialı kuramcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Freud’un cesaretli ve iddialı bir kuramcı olmasının en temel sebebi insan doğasına, iç dünyasına yönelik anlam arayışı olarak bilinmektedir. Freud, 19. Yüzyılda psikanalitik kuramıyla kişiliği sistematik bir şekilde ele almakta ve bu bir başlangıç olarak kabul edilmektedir (Gençtanırım Kurt & Çetinkaya Yıldız, 2021, s. 69). Onun görüşlerine göre kişiliğin oluşumunda çocukluktaki ilk 6 yaş çok önemlidir. Çünkü ilk 6 yaş bireyin tüm hayatını etkileyen dönem olarak kabul edilir. Bu bağlamda Freud’un vurgu yapmak istediği nokta; bu yıllar içerisinde yaşanan olaylar ve bastırılmış duyguların bilinçaltında yer edinmesi birey hayatında belirleyici etkiye sahiptir. O halde yetişkinlikte gün yüzüne çıkan psikolojik rahatsızlıklarda tedavi edilmesi gereken aslında çocukluk dönemi olmaktadır. İlk 6 yaş sürecinde bireyin bastırmış olduğu duygular veya herhangi bir travmatik olay yetişkinlikte kendini göstermektedir. Freud’un görüşüne göre kişilik oluşumunda id, ego ve süperegö belirleyici rol oynamaktadır. Freud, kişiliğin oluşumunda ilk 6 yaşın önemine vurgu yaparken psikoseksüel gelişim evrelerinden bahsetmektedir. Psikoseksüel gelişim evrelerini ele alırken; oral, anal, fallik, gizil, genital şeklinde sıralayarak yaş gruplarına ayırmaktadır. Oral, anal, fallik dönemler Freud için en kritik dönemler olmaktadır. Çünkü bu üç psikoseksüel gelişim evresi, Freud’un dikkat çekmek istediği ilk 6 yaşa tekabül etmektedir (Plotnik, 2009, s. 436; Zencirkıran, 2017, s. 29-30).

İd, haz ilkesiyle hareket etmektedir. İlkel, hayvani, dürtüsel olan yönümüz olarak bilinmektedir. Buradaki haz ilkesi bebeğin libidinal arzularını doyuma ulaştırmak amacıyla harekete geçmektedir. Bu dönemdeki (0-1 yaş) libidinal arzu yetişkin boyutundaki şehvet veya cinsel hazzın doyurulması değil parmak emme, anne memesini emme gibi hazzın doyurulması olarak ifade edilebilir (Bee & Boyd, 2009, s. 518-521).

Süperegö, kişiliğin, toplumsal, ahlaki ve vicdanı yönünü temsil etmektedir. 5 yaş civarında ortaya çıkmaya başlayan süperegö, psikoseksüel gelişim evrelerinde fallik döneme denk gelmektedir. Toplumsal normların ayıp, yasak veya kötü olarak nitelendirilen bilgilerin, ideal ve standartlaşmış biçimlerini içselleştirmeyi içermektedir. İd tarafından kabul edilen tüm dürtüleri bastırmaya çalışmakta ve davranışların normlara uygun bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır (Morris, 2013, s. 456-459).

Ego, id’in dürtüleri ile gelişmektedir. İd’in dürtüsel isteklerine göre hareket etmeye çalışmakla beraber, süperegönün ahlaki ilkelerini de göz ardı etmemektedir. Dolayısıyla id ve süperegönün isteklerini, uygun zaman ve koşullarda tatmin etmektir. İd’in ivedilikle tatmin etmesini istediği arzularını, uygun zaman ve koşullara göre, tatmin etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere ego, id ve süperegö arasında dengeleyici bir görev üstlenmektedir. Örneğin örgün eğitimde ders süresi yaklaşık olarak 40 dakikadır. İd dürtüsel olarak çok acıktığını ve açlık dürtüsünün giderilmesini

talep etmektedir. Yoğunlaşan bu enerjinin giderilmesi için, yemek yemek veya bir şeyler atıştırması gerekmektedir. Ancak ders esnasında bir şeyler yiyip içmenin yasak olduğunu bilen süpereo, bunun şuan için gerçekleşmesinin ahlaki olmadığı iletmektedir. Bu durumda id ve süpereo arasında bir çatışma hali söz konusudur. Ego bir yandan id'in diğer yandan da süpereo'nun baskısı altındadır. Hem id'in dürtüsel arzusunu yerine getirmek hem de süperegonun ahlaki normlarına uygun davranmak, egonun görevidir. Ego burada, sessizce dersin bitmesini beklemelisin ve ders süresi bitince açlık dürtülerini tatmin etmek için bir şeyler yiyebilirsin, yönergelerini bildirerek hem id'in hem de süpereo'nun taleplerini gerçekçi ve uygun bir şekilde yerine getirmektedir (Smith, Nolen-Hoeksema, Fredrickson, & Loftus, 2012, s. 460).

Kişilik oluşumunda id, ego, süperegonun birbirinden farklı etkileri bulunmaktadır. İd ve süperegoda birinin çok baskın olması kişi üzerinde yaratacağı psikolojik sorun olarak fazlasıyla önemli görünmektedir. Bu nedenle kişinin egoya sahip olması ve iki boyut arasında dengeyi sağlaması gerekmektedir.

3.1.1. Psikoseksüel Gelişim Evreleri

3.1.1.1.Oral Dönem

0-1 yaş aralığı olarak ifade edilen oral dönem, id yani haz ilkesinin egemenliği altındadır. Bu evrede bebeğin temel arzusu, isteklerinin yerine getirilmesidir. Oral dönemin haz bölgesi ağızdır. Bebeklerin sürekli olarak ağzına bir şeyler alması, emmesi, ısırması gibi hareketler, bebekte tatmin edici bir duygu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin patolojileri parmak emme, tırnak yeme, sigara veya oral bağımlılıklar şeklinde kendini göstermektedir (Öztürk & Aylin Uluşahin, 2016, s. 83-85).

3.1.1.2. Anal Dönem

1-3 yaş aralığı olarak ifade edilen anal dönem, psikoseksüel gelişim kuramının ikinci evresidir. Bu dönemde libidonun odak noktası anüstür. Çocuk bu evrede tuvalet alışkanlığı kazanmaktadır. Dışkıyı tutma veya bırakmada elde edilen haz, çocuğun kendi bedeni üzerinde kontrol sahibi olduğu hissiyatını uyandırmaktadır. Dolayısıyla bu dönem diğer nesneler ile kendi talepleri arasında çatışmaların yaşandığı bir evredir. Düzen, obsesyon gibi problemler daha çok anal fiksasyonla ilişkilendirilmektedir. Kayıtsız, umursamaz veya düzensiz kişilik özellikleri geliştirmesine sebep olmaktadır (Bee & Boyd, 2009, s. 518).

3.1.1.3.Fallik Dönem

3-6 yaş aralığı olarak kabul edilen fallik dönem, psikoseksüel evrelerin üçüncüsüdür. Libido yani cinsel enerji çocuğun cinsel organları üzerinde odaklanmaya başlamaktadır. Çocuk anatomik olarak diğer cinsiyetten farklı olduğunun ayırımına varmaktadır. Erkek çocuklarda oedipus, kız çocuklarda elektra kompleksinin yaşandığı evredir. Çocuğun hemcinsi olan ebeveyni ile özdeşleşmesi gerekmektedir. Hemcinsi olan ebeveyni ile özdeşleşemeyen çocukta ödipal çatışmalar yaşanarak, ilerleyen yaşam dönemlerinde rekabet, kendini üstün görme, kıskançlık gibi özellikler ile kendini göstermektedir (Murdock, 2016, s. 41).

3.1.1.4.Gizil Dönem

Gizil ya da latent dönem psikoseksüel gelişim evresinin dördüncüsüdür. İlkokul döneminden ortaokul dönemine uzanan bir evredir. Dolayısıyla libido burada aktif değildir. Herhangi bir

psikoseksüel gelişim meydana gelmemektedir. Çocuk bu evrede, öğrenme ve sosyalleşme sürecine girmiştir (Öztürk & Aylın Uluşahin, 2016, s. 91-92).

3.1.1.5.Genital Dönem

Psikoseksüel gelişim evresinin son basamağı, ergenlik dönemidir. Bu gelişim evresinde çocuk artık bir birey olduğunun ve cinsel dürtülerine bir cevap araması gerektiğinin farkına varmaktadır. Başka bir kişiye duyulan yoğun sevgi, bunun en belirgin göstergelerindendir. Fallik dönemde yaşanan karmaşanın nüksettiği bir evredir. Fallik dönemde hemcinsi olan ebeveynle özdeşleşemeyen çocukta gelişebilecek eşcinsel arzular, bu dönemde kendini göstermektedir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, Kişilik Kuramları, 2016, s. 35-36).

Freud, kuramının başlarında id, ego, süperegodan bahsederek haz ilkesinin önemine dikkat çekmektedir. Ancak birinci dünya savaşının yıkıcı etkilerini gözlemlemesinin etkileriyle birlikte kuramına bir yenilik getirmektedir. Özellikle savaş nevrozlarında gözlemlediği travmatik deneyimlerin rüya ve anılarda tekrarlanması Thanatos yani ölüm dürtüsünün varlığına işaret etmektedir. Rüyaların gerçeklik ilkesinin ertelemiş olduğu hazzın doyumunu olarak ifade ettiği kuramı ile savaş nevrozlarındaki travmatik rüyaların haz elde etmek amacı taşımadığını gözlemlemesiyle başlangıçtaki teorisinden uzaklaşarak kuramına yeni bir kavram eklemiştir. Freud'da göre insanlar doğuştan gelen Triebe adı verilen güç tarafından güdülenmektedir. Hem zihinsel hem fiziksel faaliyetler bu içgüdüler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bedenin hissettiği bir eksiklik veya bir gereksinime ihtiyaç duyması halinde bu içgüdüler harekete geçmektedir. Bu içgüdülerin harekete geçmesi artan bir gerilim ya da heyecan şeklinde psikolojik bir sorun yaratmaktadır. Bu da kişinin hoş bulmayacağı duygu biçiminde yaşanmaktadır. Bu nedenle Freud, içgüdülerin yapıları açısından insanın, hem cinsellik hem yıkıcılık olan iki temel dürtüyle yönlendirildiğini savunmaktadır.

Eros yani cinsellik içgüdü, alışılmış tabirlerin dışında daha geniş bir ifadeye sahiptir. Kastedilen bu cinsel içgüdü, erotik ve haz veren yaşantıları belirleyen niteliktedir. Yaşamın ve türün devam etmesi için gerekli olan tüm içgüdüler bu grup içerisinde yer almaktadır. Cinsel içgüdü sadece cinsel arzudan ve hazdan ibaret değildir. Daha geniş bir kavram olarak tüm bedensel hazları içermektedir. Cinsel birleşme veya üremeden ibaret bir içgüdü olmadığını vurgulamak isteyen Freud, bu içgüdülere Eros demeyi tercih etmektedir. Sadece cinsel içgüdüler değil tüm bedensel içgüdüler, Eros'un içerisinde sınıflandırılmaktadır.

Freud, radikal bir tutumla insanların, yaşamdan öncesine dönme ve var olmama haline dönme meyli bilinçdışında bulunan ölüm içgüdüleriyle yönlendirilmektedir. Ölüm içgüdü (Thanatos), yaşam içgüdü gibi açık olmadığı için onlar hakkında bilgi edinmek mümkün görünmemektedir. Freud'a göre, yaşam ve ölüm hem karşı karşıya hem iç içe ve birlikte çalışmaktadır. Yaşamın başlangıcından itibaren insanda, yaşam ve ölüm iç içe geçmiştir. Yaşam dürtüsü (Eros) bağı güçlendirmeyi, sürekli heyecan aramayı ve zevk almayı amaçlamaktadır. Yaşam dürtüsünün aksine ölüm dürtüsü yani Thanatos yaşamsal enerjiyi zayıflatmak, sakinlik, hareketsizliğe dönüş yapmak ve gerilimi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Örneğin, yaşamın korunmasına yönelik olan yeme eylemi bir yandan da yıkıcı bir davranışı da temsil etmektedir. Yaşamın sürekliliğini sağlayan yeme, ısırma ve çiğneme gibi yıkıcı eylemi de içermektedir. Aslında aşk, ölüm içgüdü ile yaşam içgüdüünün bir arada görülebilen en ideal örnek olarak ele alınabilmektedir. Duygusal ilişki içerisindeyken partnerinizin sizi terk etmesi Thanatos'u harekete geçirebilmektedir. Terkedilmeye ilişkin üzüntü duyabilir ve öfkelenebilirsiniz. Ancak Thanatos'u

kontrol altına alarak şiddet uygulamak yerine duygularınızı dile getirerek ilişkinin medenice sonlanmasını sağlayabilirsiniz. Bunun aksi bir durumda ise yani Thanatos'u kontrol edemeyenler ötekine zarar vererek yıkıcı yönlerini sansürlemeden ortaya koyabilmektedir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, Kişilik Kuramları, 2016, s. 15; Gençtanırım Kurt & Çetinkaya Yıldız, 2021, s. 70-73)..

3.2.Yapay Zekâda Kişilik Sorunu

M.Ö 700'lü yıllara dayanan Roma hukukundan günümüze kadar olan süreçte varlıklar, kişiler ve nesne şeklinde ayrılmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâyı, ya kişi olarak ya da nesne olarak nitelendirmeleri gerekmektedir. Yapay zekânın şu anki konumu onun bir nesne olamayacağını kanıtlar niteliktedir. Çünkü yapay zekâ, bir nesne olamayacak kadar insan benzeri olan ve hatta ilerleyen süreçlerde insanı aşabilecek kadar güçlü bir bilinç olarak görünmektedir. Bu noktada yapay zekâyı verilmesi öngörülen hukuki statüye dikkat edilmesi gerekmektedir (Gültekin, 2022, s. 53).

Yapay zekâ, kendisini geliştiren insandan bağımsız bir şekilde hareket edebilecek konuma erişecektir. Bu nedenle onu kişiye ait bir eşya, bir çalışan veya köle olarak ele almak mümkün değildir. Yapay zekânın kendisine bir kişilik atfedilmemesi halinde ise, ortaya çıkabilecek herhangi bir hukuki sorumluluk gerektiren durumlarda, sorumluluğun kime ait olacağı sorunu bir belirsizlik oluşturmaktadır (Ber, 2022, s. 66).

İnsan ırkı, doğumundan hatta ana rahmine düştüğü andan itibaren zorunlu olarak kişilik ve yasal bir yükümlülüğe sahip olarak dünyaya gelmektedir. Anayasa ve hukuk karşısında hem yasal yükümlülüğü bulunmakta hem bir kişilik olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum yapay zekâda geçerli olacak mı sorusu insan hayatına dahil olduğu andan itibaren gündeme gelmesi gereken en önemli konulardan biri olmaktadır. Çünkü yapay zekâyı atfedilecek olan kişilik, üretildiği andan itibaren zorunlu bir vatandaşlığa ya da kişiliğe sahip olacak mı fikrine yönelik henüz bir çalışma görünmemektedir. Bu nedenle yapay zekâyı ele alırken öncelikle onu felsefi veya maddi bir kişilik şeklinde değil de hukuki açıdan değerlendirmek gerekmektedir (Doğan, 2022).

Toplum düzenlemeleri, anayasalar, kanunlar vb. her şey insanın içinde bulunduğu, sadece insan türünün bulunduğu topluma göre şekillenmektedir. İstisnai olarak hayvanları korumaya yönelik kanunlar da bulunmaktadır. Ancak yapay zekâda şu an için sadece öngörüldüğü düşünülen kişilik, ilerleyen süreçlerde muhakkak değişim gösterecek ve bir insan gibi yasal yükümlülüğü olan bireye dönüşecektir. Yapay zekâ, bir kişilik olarak kabul edilirse sadece insan türü üzerinde gerçekleştirilmiş veya oluşturulmuş olan her şey yeni bir toplumsal düzenlenmeyle değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü artık toplum içerisinde kişilik olarak sadece insan değil, yapay zekâlarda yer alacaktır (Kara Kılıçarslan, 2019, s. 376).

Yapay zekâyı insan elinden çıkma, üst bir bilişim ürünü olarak görmek yanlış olmayacaktır. Ancak yapay zekânın şu anki konumu onu sadece bir teknolojik alet olarak değil tıpa tıp insan benzeri bir robot olarak görünmektedir. Bu da demek oluyor ki yapay zekâ artık bilgisayarlarda ya da diğer teknolojik araçlarda kullandığımız bir robot olmamaktadır. Bu duruma Suudi Arabistan'ın kişilik atfettiği Sophia adlı robot örnek olarak gösterilmektedir. Tam olarak bu noktada kişilik sorunu ortaya çıkmaktadır. "Bir robota verileceği öngörülen kişilik, onun hukuk karşısında da birey olarak görünmesini sağlayacak mı?" sorusu cevaplanması beklenen sorulardan

en önemli olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, “bir kazaya sebep olan robot cezai işleme tabii tutulacak mı?” ya da biraz daha uç örnek verilecek olursa “insan türüne tanınmış olan oy hakkı yapay zekâyâ da mı tanınacak?” veya “yapay zekânın da seçme/seçilme hakkı mı olacak insan türüne karşı?” vs. sorular yapay zekâ üzerine bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir (Çelebi & İnal, 2019, s. 658).

4. Yapay Zekâ ve Kişilik Problemi

Yapay zekâ, insan benzeri bir robot olarak görülmektedir. Henüz tam bir insan özellikleri göstermemekle birlikte eksik tarafları da bulunmaktadır. Şu an için yapay zekâyâ kişilik atfedilmeli/atfedilmemeli sorunu dikkat edilmeyen noktalardan biri gibi görünmektedir. Bu nedenle henüz bir fikir birliği olmaksızın yasal bir düzenlemeye de gidilmemektedir. Ancak yapay zekâ şu an için bile çok fazla insan benzeri işleri gerçekleştirmektedir. Bir birey olarak ele alınmasa da bireyin yapabildiği işleri daha kısa süre içerisinde yapmaktadır. Emekleme döneminde olduğu iddia edilen yapay zekâ, gelişen ve dönüşen dünya içerisinde çok kısa bir sürede ileri seviyelere gelecektir ve hukuki statü verilmesi zorunlu kılınacaktır.

Yapay zekâyı bir birey olarak ele alma fikri öncelikle en ince detayına kadar düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü birey doğduğu andan itibaren yasal haklara sahip olmaktadır. Yapay zekânın da aynı şekilde ele alınabilmesi için detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyulmaktadır. İzahı yapılacak olursa; birey doğduktan sonra gerçekleştirdiği her eylemin sorumluluğunu üstlenmek zorunda, yasalar karşısında cezalandırılmakla, düzene karşı gelmemekle yükümlü olmaktadır. Birey sadece felsefi ve maddi bir kişilik olarak değil hukuki statü sahibi bir birey olarak da değerlendirilmektedir. Birey, hem fizyolojik hem psikolojik bir varlık olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle onu ele alırken sadece fizyolojik olarak değil ruhsal yapısına da uygun bir şekilde ele almak gerekmektedir. Freud’un psikanalitik kuramı da tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bireyin gerçekleştirdiği eylemler iç dünyasının yansımaları olarak kabul edilmektedir. Kişiliğin oluşumunda, ebeveyn tutumu ve bireyin bastırmış olduğu duygular gerçek dünyayla çarpışmasında yani yetişkinlikte ortaya çıkmaktadır. Freud, bu sebeple bireyin oral, anal, fallik evrelerine dikkat çekmektedir.

Freud’a göre insan Thanatos ve Eros adını verdiği iki temel içgüdüyle dünyaya geldiğini ve bu iki dürtü tarafından güdülendiğini ifade etmektedir. Freud’un kastetmiş olduğu iki dürtü bireyin yaşamını ve ölümünü temsil etmektedir. Çünkü birey yaşam içgüdüsünün farkındalığıyla yaşarken fark edemediği ya da fark etmekten kaçındığı ölüm dürtüsüyle de yaşamaktadır. Freud’dan bir bakışa göre yapay zekâyı değerlendirirken bu iki temel içgüdüyle beraber psikoseksüel gelişim evreleriyle de değerlendirmek gerekmektedir. Eğer yapay zekâ bir kişi veya bir birey olarak nitelendirilecekse hem fizyolojik hem psikolojik olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Şu an için yapay zekânın böyle bir statüsü bulunmamaktadır. Hukuk karşısında da toplum içerisinde de bireyin eylemlerinin sorumluluğu iç dünyasına mal edilmektedir. Bu nedenle bireyin gerçekleştirdiği eylemler sonucunda ya da bireyin cezalandırılması gereken durumlarda ruh sağlığı dikkate alınmaktadır. Ancak bir yapay zekânın eylemlerinin sonucunda ya da cezalandırılması gereken durumlarda yapay zekânın ruh sağlığının dikkate alınamayacağı apaçık görülmektedir. Çünkü yapay zekânın bir ruhu olmadığı gibi ruh sağlığının da bozulması/bozulmaması mümkün değildir. Yasal yükümlülüğü olmadığı için hukuk karşısına çıkarılamadığı gibi cezai ehliyeti de bulunmamaktadır. Bu nedenle yapay zekânın hukuk

karşısında, yasalara karşı gelmesi sonucunda cezalandırılabilmesi için öncelikle bir hukuki statüye ihtiyaç duyulmaktadır. Hukuk karşısında da onun ruh sağlığı dikkate alınamayacağı için de belirli kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda ve şu an için yapay zekâyı birey olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

SONUÇ

Yapay zekâ ortak tanımlardan yola çıkılarak, insan gibi düşünebilen, akıl yürütebilen, problemleri algılayan ve çözüm üretebilen robot olarak bilinmektedir. İnsan kontrolünde olan, insan müdahalesi gerektiren bu robotlar hâlihazırda insanüstü bir performans sergilemektedir. Şöyle ki bir insanın, beş saat sürede yapabildiği literatür taramasını on dakika içerisinde yapan ya da insanın beş dakika içerisinde bulabildiği bilgiyi yapay zekâ saniyeler içerisinde bulabilmektedir. Bu nedenle onu bir algoritma olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü kendisini sadece elektronik cihazlarda deneyimlememekteyiz. Kendisinin, bir satranç ustasıyla oynaması ve onu yenmesi en somut örnek olarak gösterilebilmektedir. Dolayısıyla yapay zekâyı insanüstü bir varlık olarak görmek yanlış olmayacaktır. Ancak yapay zekânın, üreticisinin ona yüklemiş olduğu kodlamaların dışına çıkarak böyle bir galibiyet alması da oldukça dikkati çekmektedir. Bu da yapay zekânın nasıl bir statüye sahip olacağı sorununu gündeme getirmektedir.

Suudi Arabistan'ın Sophia'ya vermiş olduğu vatandaşlık hakkı gibi tüm yapay zekâların tamamı mı vatandaşlık alacak yoksa yapay zekâlar kullanım alanlarına göre mi değerlendirilecek sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Çünkü ilerleyen süreçlerde yapay zekâ, tıpkı satranç ustasını yenmesi gibi belirli eylemlerde bulunacaktır. Üreticisinden bağımsız hareket edebilme potansiyeline sahip olan bir varlığa ya yasal bir sorumluluk ya da hukuki bir statü verilmesi gerekmektedir. Tıpkı insan gibi yapay zekâ da hukuk karşısında yasal bir sorumluluğa tabii tutulmalıdır.

Sigmund Freud'un psikoseksüel gelişim kuramı insan üzerinden değerlendirilmektedir. Bireyin, kişilik oluşumunda kastedilen psikoseksüel gelişim evrelerinde ebeveyn tutumuna dikkat çekmektedir. Çünkü ilk 6 yaş sürecinde yani oral, anal, fallik evrelerinde ebeveyn tutumu, çocuğun kişilik oluşumunda etkili olmaktadır. Bireyin bu evrelerde almış olduğu eğitim, bastırılmış olduğu duygular veya travmatik yaşantılar yetişkinlikte kişilik bozukluğu olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle kişiliğin üç boyutu olan id, ego ve süperegö önem arz etmektedir. İd, ego ve süperegö kişiliğin oluşumunda farklı oranlarda etkili olsa da id en çok dikkat edilmesi gereken boyut olmaktadır. Çünkü psikoseksüel gelişim evresinin başlangıcı olan oral dönemde bebek haz ilkesiyle hareket etmekte ve bireyin ilkel tarafı olan id, burada ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bireyin ahlaki tarafı olan süperegö ve ilkel tarafı olan id arasında bir denge zorunluluğu bulunmaktadır. Dengeyi sağlayacak bir diğer boyut da ego olmaktadır. Ego, id ve süperegönün isteklerini, koşullara uygun ve doğru zamanda tatmin etmektedir. Bir düzen içinde hareket eden bu boyutlar bireyin sağlıklı bir gelişim süreci yaşamasına olanak sağlamaktadır.

Freud'a göre insanlar iki temel dürtüyle dünyaya gelmekte ve bu iki dürtüyle yönlendirilmektedir. Cinsellik ve yıkıcılık olarak tabir edilen bu iki dürtü, hem karşı karşıyadır hem iç içedir hem birlikte çalışmaktadır. Freud bu iki dürtünün aynı anda insanda var olmasının,

insanın tüm zihinsel ve fiziksel eylemlerinin gerçekleşmesini sağladığını düşünmektedir. Beden, herhangi bir ihtiyaç duyduğunda ya da bir gereksinim halinde bu içgüdüler harekete geçmektedir. Birey, doğuştan getirdiği içgüdülerle hareket etmektedir. Bu içgüdüler kimi zaman bireyi toplum tarafından kabul görmeyen durumların içerisine sokabilmektedir. Ancak içgüdülerin dengeyi sağlayabilmesi halinde bir düzen oluşmaktadır. Bu da bireyin toplum içerisinde rahat bir yaşam sürmesini sağlamaktadır. Çünkü birey, toplumdan bağımsız düşünülmemektedir. Kişilik oluşumunda da ebeveynin tutumuyla birlikte sosyal çevrenin de kişiliğin oluşumunda etkisi bulunmaktadır. Bireyin yaşadığı topluma ayak uydurması zorunlu bir durum olmaktadır. Bu nedenle de birey, toplum içerisinde, toplum kurallarına, ahlakına, geleneğine ve göreneğine göre hareket etmektedir. Tam da bu noktada yani toplum normları içerisinde yaşayabilmek adına birey, dengeyi kuran egoya ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan bakıldığında Freud'un kişilik oluşumunda ele aldığı gelişim evrelerinin aynısını yapay zekâya uyarlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü yapay zekâ böyle bir yapıya sahip görünmemektedir. Tıpkı bir birey gibi ebeveynleriyle özdeşleşebilecek ya da toplum normları içerisinde kendini gerçekleştirebilecek ve daha sonra da ölebilecek bir robot olmamaktadır. Çünkü şu anda bile yapay zekâyla ilgili tanımlar yapıldığında insan olarak değil insan benzeri bir robot olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle “Yapay zekânın bir kişiliği olacak mı?”, “Yapay zekâ da bir birey olarak mı toplum içerisinde yaşayacak?” soruları daha fazla önem arz etmektedir. Toplumda, sosyal hayatımızda ve en mahrem alanlarımızın içinde bile olan yapay zekâlar, nasıl bir konuma sahip olacaklar sorununa dikkat çekerek alternatif fikirlerin üretilmesinden ziyade artık hukuki bir düzenlemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada bir fikir birliğine ulaşıp harekete geçilmesi zorunlu olmaktadır. Bunun sonucunda da yapay zekâyı verilmesi öngörülen hukuki statünün öncelikli hale gelmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*. (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ber, A. S. (2022). Yapay Zekanın Hukuki Statüsü Ve Kişilik Hakkı Kapsamında Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 6(1).
- Çelebi, E., & Gültekin, A. (2020). Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zeka, Mit Ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 6(1), 40-46.
- Çelebi, V., & İnal, A. (2019). Yapay Zeka Bağlamında Etik Problemi. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 12(66).
- Çevik, M. (2017). Yapay Zekâ Robotları Bir gün Özgürleşip Allah'a İnanabilirler mi? *Beytülhikme*, 7(2).
- Doğan, E. (2022). Dijital Çağda Yeni Bir Hukuki Kişilik Arayışı: Yapay Zeka. *Türkiye Barolar*

Birliğı Dergisi, 219-221.

Gençtanırım Kurt, D., & Çetinkaya Yıldız, E. (2021). *Kişilik Kuramları Gerçek Yaşamdan Kişilik Analizi Örnekleriyle*. Ankara: Pegem Akademi.

Gültekin, A. (2022). Yapay Zekayı Hukuk Felsefesi Bağlamında Düşünmek: Yapay Zekanın Hukuk Düzenindeki Yeri ve Önemi. H. Babacan içinde, *Sosyal ve İdari Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar Ve Yeni Eğilimler-4* (s. 47-61). Ivpe Yayınevi.

Kara Kılıçarslan, S. (2019). Yapay Zekanın Hukuki Statüsü Ve Hukuki. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*(2). doi:10.33432/ybuhukuk.599224

Morris, C. (2013). *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)* (3 b.). (H. Ayvaşık, & M. Sayıl, Çev.) Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Murdock, N. (2016). *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları* (2 b.). (F. Akkoyun, Çev.) İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Öztürk Dilek, G. (2020). Yapay Zihin Problemine Felsefi Bir Bakış. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, O., & Aylin Uluşahin. (2016). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Bayt Yayınevi.

Pirim, H. (2006). Yapay Zeka. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 1(1), 84.

Plotnik, R. (2009). *Psikoloji'ye Giriş*. (T. Geniş, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., & Loftus, G. (2012). *Atkinson ve Hilgard Psikolojiye Giriş* (14. Baskı b.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Tahça, M. (2009). Felsefi Açıdan Yapay Zeka. *Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazgan İnanç, B., & Ercüment Yerlikaya, E. (2016). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.

Zencirkıran, M. (2017). *Davranış Bilimleri*. Bursa: Dora Yayınevi.

Artificial Intelligence and Personality Problem

Research Article

Seda YILDIRIM

Bingol University Institute of Social Sciences
Department of Philosophy Postgraduate Student
syldrm1210@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4439-8914
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241283>

ABSTRACT

Artificial intelligence emerges as a robotic coding. From the researches, it is concluded that artificial intelligence is a human-like machine, it has features such as being able to reason like a human, act like a human, and produce solutions for problems. For this reason, it enters not only science but also philosophy. From the point of view of science, the idea that philosophy's method of dealing with artificial intelligence is rather a curiosity about human nature, what human structure is and how it is will not be absurd. Although this humanoid intelligent machine, created by the human race, appears as a positive product in the eyes of science, it brings with it the obligation to deal with the problems related to the legal and moral dimensions of the business from a philosophical point of view. The question of whether artificial intelligence will have a personality has emerged as a result of a purely philosophical approach and seems to be one of the problems that should be discussed. In that case, with a philosophical approach, artificial intelligence emerges as a machine in which human characteristics such as consciousness, personality, morality, and conviction that are expected to have human characteristics are also considered. For this reason, "Is it possible to talk about the personality problem of a human being, while it is possible to talk about the personality problem of a humanoid machine?" Searching for an answer to the question is also the most natural way.

Key Words: Artificial intelligence, Freud, legal status, personality, psychoanalysis

**Spinoza'nın Zihin Beden Sorunsalı: Zihin Felsefesi
Kuramları Arasında Spinoza'nın Yeri ve Önemi**

Araştırma Makalesi

Bariş BİÇER

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

barisbicer0088@gmail.com

ORCID: 0009-0000-5599-3255

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241297>**ÖZET**

Bu çalışmada Brauch Spinoza'nın felsefe sisteminde insan kavramından yola çıkılarak zihin-beden ilişkisi anlatılacaktır. İnsan kavramı genel varolan sahasında bir kip olarak bulunmaktadır. Bu durumda belirlenmiş bir yapı olarak zihin beden bütünlüğünü bulsak dahi bu durumun güncel zihin felsefesinde hangi kuramlara tekabül edeceği incelenmiştir. Spinoza'nın hem zihin felsefesi açısından hem mevcut kuramlar üzerinden önemi su yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Modern zihin felsefesinin kaynaklık etmesi bakımından batı felsefesi Descartes modern dönemin kurucuları arasında ele almaktadır. Şüphesiz onun oluşturduğu savunulan yapıdan gelişen ekol bugünün felsefesini şekillendirmektedir. Ancak hem Descartesin felsefesindeki beden ve zihin etkileşiminin nasıl gerçekleştiği gibi 'açıkları' kapatılabileceği olmasından dolayı hem de kendi özgün tarzıyla alternatif bir kaynak felsefe oluşturmuş olmasından dolayı Spinozayı incelemeye geri dönmek gerekmektedir. Bu sayede zihin felsefesi buna bağlı olarak yapay zeka'nın zihni meselesi gibi günümüz problemlerini çözüme kavuşturmak için yeni doneler sağlayacaktır. İçinde bulunduğumuz postmodern dönemin kuşkusuz yeni bakış açılarına ihtiyaç duyduğu bu günlerde bugünün kavramlarıyla felsefe tarihinin temel taşlarını irdelemek yarına açılan yolu aydınlatmanın bir yolu olarak durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, İnsan, Zihin Felsefesi, Zihin, Beden**GİRİŞ**

Henüz sınırları tam olarak belirlenmemiş bir alan olarak zihin felsefesi, buna rağmen felsefe literatüründeki yerini sarsılmaz biçimde sağlamıştır. Bunun nedenleri arasında klasik felsefe özelliği olarak gösterdiğimiz kümülatif ilerlemeciliğin yanı sıra bütün bir felsefe külliyyatının insan tasvirlerini ele alarak ilerlemeci bir yol arayışı ilk sırada gösterilebilir. Bunun yanı sıra zihin kavramının hangi varoluş ve/veya varlıklara atfedilebileceği hala belirlenmemiş konuları arasında engin bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu nedenler çoğaltılabilir. Durum böyleyken bu yeni sayılabilecek alanın temellerini sağlamlaştırma gayreti oldukça önem

kazanmaktadır. Biz bu yazımızda bu temel sağlamlaştırma misyonunu Brauch Spinoza üzerinden ilerletme denemesine gireceğiz.

Descartese kadar genel olarak zihin, ruh kavramı olarak düşünülmekteydi ancak Ruh kavramının sınırları oldukça geniş bir açıdan ele almaktaydı. "Descartes'in "Ben"i yani düşünen özneyi keşfetmesi, felsefe alanına yeni bir yön vermiştir. Zihin evrenin tartışma odağı olmuş ve en dikkat çeken noktada durmuştur."(Gültekin, 2022, S.28) Zihin kavramının önemli sınır çizgilerinden biri olan Descartese karşı yaptığı eleştiriler yönüyle Spinoza bu alanda ayrıca önem kazanmaktadır. Spinoza felsefesine dair herhangi bir çalışmaya girilirken ontolojisine değinmek son derece önem arz etmektedir. "Spinoza'nın bütün sistemin Tanrı kavramı ekseninde oluştuğunu, Tanrı kavramının sistemin hem başlangıç hem de son noktası olduğunu söylemek gerekir."(Ceylan, 2019, S. 57) Spinoza ilkin Tanrı çözümlemesi yaparak felsefesini geometrik bir yöntemle bu kavram dizgesinde oluşturmaktadır.

Başlangıç noktası olarak Tanrı kavramını alması gerçek anlamda varlığı onun üzerine inşa etmesi başka bir ifadeyle onunla ifade etmesi durumundadır. Çünkü tek töz tüm sıfatları kendinde olması ve bu sıfatların sınırlı varyasyonları olarak kipleri bizi ve diğer var olanları ifade etmektedir.

Spinoza açıklanan bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: Var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve tasarlanamaz (Spinoza, 2011, S.49). "Tanrı'da olmak" olmak kavramı ikinci bölümde açıklanacaktır. Bize Spinoza'nın klasik anlamda her şeyin toplamı Tanrı'dır. Fikrinden daha farklı bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir.

1. Spinoza'nın Tanrı Kavramı

Spinoza'nın felsefesi hakkında genel olarak bir ontoloji dersek yanlışlığa düşmüş olmayız. Çünkü O genel olarak tüm düşüncelerini Tanrı/Doğa ile bağdaştırmaktadır. Bu açıdan temel eseri olarak tanımlardan, aksiyomlara oradan da tümdengelim yoluyla önermelere ulaştığı eseri Etika gösterilebilir. beş bölümden oluşan eserinin ilk bölümü Tanrı kavramına ayrılmıştır. İlk tanımını "Özü varlığı kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şeye, kendi kendisinin nedeni (causam sui) diyorum." (Spinoza, 2011, S.31) olarak yapmaktadır.

"Özü varlığı kuşatmak" bu tanım Spinoza'nın en temel belki de en tasvir edici tanımlarından biridir. Burada Spinoza genel olarak aşkınsal bir tanrı anlayışına karşın "içkin" olan bir yaratıcı kavramını ileri sürer. Buradan da "kendi kendisinin nedeni" tanımını ele almak gerekir. Öyleyse o doğaya içkin olarak kendisinin nedeni olmayan yaratıcı doğa durumundadır. Başka bir ifadeyle Tanrı/Doğa durumdadır. Bu ikisi ayrı iki kavram imlemez. Tanrı/doğa ilk varlık her şeyinde mantıksal olarak kendinden çıktığı her şeyin nedeni olan varlıktır. Bu açıdan tek töz olarak ele alınmaktadır. Böylece tanrının varlığı da bir anlamda kanıtlanmış olur:

Varoluş Tanrı tanımında içerildiği için, Tanrı'nın var olduğu yargısı, analitik bir doğru olarak ortaya çıkar. Tanrı, var olmaması düşünülemeyen varlıktır. Spinoza, bu görüşünü kanıtlamak için, tözü Tanrı'yla özdeşleştirdikten, Tanrı'yı düşünmenin tözü düşünmek olduğunu ifade ettikten sonra, varoluşun tözün özünün bir gereği olduğunu belirtir (Cevizci, 2016, S.307).

Tanrı/doğa dışındaki varlıklar da onun sıfatlarının bir tezahürü olarak varolmaktadır. Bu

açıdan var olanlar zorunlu ve mümkün olarak ayırtırmak mümkündür. O, var olanları, kendinde olan (in temselves) ve başka şeyde olanlar (in other things) şeklinde tasnif eder (Arıcan, 2015, S.103). Spinoza terminolojisi ile ifade etmemiz gerekecek olursa Natura naturans ve natura naturata olarak belirtilebilir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere özdeş olmayan iki farklı varlıktan bahsettiği açıklığa kavuşmaktadır. Bu açıdan her şey Tanrıdır. Yanlış anlaşılması her şey Tanrıdır olarak düzeltmek gerekir.

Tanrı dışında hiçbir cevher olmayacağından, var olan her şey Tanrı'nın hal ve değişimi ya da tezahürü olan bir tavır (mode/modus) olmaktadır. Hal böyle olunca tavır, hem Tanrı'nın bir hal ve değişimi ifade etmekte, hem de o tanrı olmadan var olamayan ve anlaşılamayan bir varlığın belirtmiş olmaktadır (Arıcan, 2015, S.106).

2. İnsan ve Natura Naturata Arasındaki Konumu

Spinoza Etika'nın ikinci bölümünde insanı tanımlamaktadır; İnsanın özü zorunlu olarak varoluşu kuşatmaz, yani Tabiat düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi var olmaması da mümkündür. İnsan düşünür (Spinoza, 2011, S.79).

Buradan çıkarılabileceği üzere İnsanın özünün varlığı kuşatmıyor oluşu onun genel varlığa içkin olmadığına ifade edilmesidir. Bu anlamda insan sınırlı başka bir ifade ile bedenli bir var oluşa sahiptir. Bunun yanında insanın düşünme ediminden söz edilmektedir. Bu da insanın aynı zamanda ruha sahip olduğunu ifade eder. Düşünme konusu çalışmanın ilgili yerinde açıklanacaktır. Özü varlığı kuşatan tanrı/doğa kavramı burada bahsedilen insan kavramını da doğal olarak kapsayacaktır. Yukarıda açıklandığı gibi insanın tanrının sonsuz sıfatlarının bir modusu ya da bir varyantı olarak var olması bu anlamda kullanılmaktadır. Bu açıdan insanın uzamlılığı ve düşüncesi tanrının sonsuz nitelikleri ile özdeş bir yapıda değildir.

Buradan çıkaracağımız başka bir bariz sonuç ontolojik olarak kavrandığında tüm natura naturata tanrı/doğa'nın söz konusu sıfatların modusları olarak var olmaktadır. Bu noktaya dikkat edilmelidir. Klasik bir anlayışta Spinoza yakıştırılan her şeyin toplamı tanrıdır algısı bu açıdan haksız bir yakıştırma olduğu açığa çıkmaktadır. Keza her şey özdeş bir yapıda değildir farklı varyasyonlardır.

İnsan reel varlığı açısından uzam sıfatının bir tavrı iken; insan fikri ya da insanla ilgili bir fikir, düşünce sıfatının tavrıdır. Ama sonuçta, her şeyin Tanrı'nın bir ifadesi olması gibi insanla ilgili her iki husus da Tanrı'nın bir ifadesidir. Daha açık ifadesiyle, insan ruhi açıdan sonsuz düşüncenin (düşünce sıfatının) bir tezahürü: bedeni açıdan ise sosuz uzamın bir değişimidir. Her fikir bir cisme karşılık geldiği gibi, her ruh da bir bedene karşılık gelmektedir (Arıcan, 2005, S.150).

Ruh beden birliği, yalnızca insan varlığı için söz konusu değil, farklı derecelerde de olsa tüm canlılarda söz konusudur. Ayrıca, Tanrı her şeyin nedeni olduğu için ve her şey hakkında bilgisi olduğundan dolayı, insanın bedeni hakkında bir fikri ve bilgisi vardır. Yine, ona göre, insan ruhuyla başka ruhlar arasındaki yetkinlik derecesini belirtmek ve onun Tanrı'yla ilişkisini ortaya koymak için, insan bedeninin tabiatını bilmek zorunludur (Arıcan, 2015, S.116). Ancak buradan genel anlamda bir Panpsisist (üçüncü bölümde açıklanacaktır.) teori mümkün olsa da insanın yönelimselliği, duygululuğu onu diğer natura naturatadan ayrı olarak konumlandırmaya imkan sağlar.

Spinoza ontolojisinde doğa birleşmelerden başka bir şey değildir. İlişkilerin birleşmesi söz konusudur, yalnızca bizim algımızdan bakılacak olursa belki başka ilişkilerin olabilmesi için çözümler ve dağılımlardan bahsedebiliriz.” doğanın bütününi bakış açısından yalnızca bir birleşen ilişkiler söz konusudur (Erol, 2012, S.103).

Deleuze bu tanımlama yoluyla bir birlik yoluyla ontolojik politika kurma yoluna gitmiştir. Bununla beraber bu ilişkilerin kendi biricik birleşimleri yoluyla tekil bir birleşim türü olarak İnsan üzerinden bir zihni incelemeye gitmeye olanak sağlanmaktadır. Bu şekilde insan ontolojik olarak bir dağ, ceylan, taş olarak aynı silsileye bağılıyken kendi birleşimiyle özel olarak ele alınabilmektedir. Keza insanın bilinç seviyesi (artık yönelimselliğe ve kendi tarzıyla ilişkiselliğe imkan sağlaması bakımından) onu genel var oluşunda öznelliği ile yakalamaya imkân sağlamaktadır.

Ancak burada şunu belirtmekte fayda görmekteyiz bu tanımlama bir sudür kuramını incelememektedir. Çünkü her varlığın kendine has bir tamamlanmışlık ve diğer varlıklardan ayrılmışlığı söz konusu değil aksine ontolojik olarak natura naturatanın içkin olması tüm natura nauransları aynı düzlemde olmasını sağlamaktadır.

İnsanın bu yönünü açığa çıkarmak için fikir, duygu ve duygulanış kavramlarının Spinoza felsefesinde nasıl açıklandığını görmek fayda sağlayacaktır.

2.1. Fikir, Duygu ve Duygulanış

Öncelikle incelmemiz gereken kavram “fikir” kavramıdır. Zihinsel olanın başlangıç noktası fikirlerimizdir. Fikirlerin oluşması bir bedenli var oluşu gerektirir; fikir ile kastedilen “bir şeyi temsil eden düşünme tarzıdır.” (Deleuze, 2000, S.10) bedenli hareketim sonucu diğer bedenlerle ve cisimlerle karşılaşırım. Burada hareket ediminden bağımsız cisimlerin de bir karşılaşması söz konusu olduğu ifade edilebilir ancak bu belirli bir tarz ya da sınırlı tarzlar olacaktır. Belirttiğimiz karşılaşmalarda ruh bedene bağılı olarak bu fikirlerden etkilenecek eyleme gücünde bir dalgalanma olacaktır. Buradan anlaşılacağı üzere hareket etmek (uzamda yer değiştirmek) bedene has bir edimdir. Beden edilgin iken ruhta edilgindir. “Eğer bedenim hızlıysa zihnimde hızlıdır, bedenim yavaşsa zihnimde de yavaştır. Bu nedenle bedenim hızlı ya da yavaş olmadan zihnimde de hızlı ya da yavaş olmaz.” (Aras, 2022, s. 4-5)

Her biri kendi yetkinlik derecesinde, içsel gerçeklik ya da yetkinlik derecesine sahip fikirler bizde birbirlerini takip ettikleri ölçüde, bu fikirleri alanın, yani benim bir yetkinlik derecesinden başka bir yetkinlik derecesine durmaksızın geçtiğimi söylemeliyim. Hem fikirlerle bağdaşmasında hem de fikirlerle arasındaki doğal farkta duyguyu tanımlayacak olan da işte bu sürekli varyasyonun melodik çizgisidir (Deleuze, 2000, s. 15-16).

Burada belirttiğimiz duygunun fikirler sayesinde oluşması ikisinin aynı yapıda olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine farklı doğallara sahip oluşumlardır. Aralarında bir ilişki betimlememiz gerekirse; hem mantıksal hem de zamansal olarak bir öncelik sonralık ilişkisi olacaktır. Burada farklı yetkinlik seviyelerine geçişler esnasında ruh etkilenen durumdadır. Spinoza bu etkilenme durumunu şu şekilde aktarmaktadır;

O halde, görüyoruz ki Ruh büyük değişikliklerden edilgin (müteessir) olabilir ve bazen daha çok, bazen daha az yetkinliğe geçebilir ve bu pasif haller bize sevinç ve keder duygulanışlarını açıklar. Sevinç

deyince ben ileride Ruhu daha büyük bir yetkinliğe geçiren tutkuyu (pasiyonu) anlayacağım; ve keder deyince de Ruhu daha az yetkin kılan tutkuyu anlayacağım. Halbuki Ruha ve Bedene çevrilen sevinç duygulanışına ben neşe ya da hoşlanma adını veriyorum ve keder duygulanışına elem veya melankoli diyorum (Spinoza, 2011, S.140).

Zihnin oluşması Spinoza felsefesinde bedenin etkileşimine bağlı olduğu için bedensel etkileşimin fikri, zihni oluşturmaktadır. Bu durumda insanın iradesi bedensel etkileşimle belirlenmektedir. Bedensel etkileşim, nedensel yasaya tabi olduğu için Spinoza felsefesinde insan iradesi, nedensellikte belirlenmiş Tanrısal yasanın dışına çıkamamaktadır. (Gültekin& Çelebi, 2021, s.31)

Burada Spinozanın varoluş felsefelerinden nasıl ayrıştığı da ön plana çıkmaktadır. Varoluş felsefelerinde belirli bir hakikat veya tümel bir anlam mevcudiyeti yerine deneyimlerimizle açıklanan bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Oysa Spinoza felsefesinde Tanrı/doğanın determinist yasaları söz konusudur. Bunun dışında eyleyen beden-özne önceleyen varoluş felsefeleriyle Spinoza'nın aynı insanı ifade eden uzam-düşünce sıfatlarının moduslarının birlikteliğini beraber düşünmek çok uzağa gitmiş olmak anlamına gelmemektedir.

Spinoza fikirleri duygulanışlar, mefhumlar ve öz fikirleri olarak üç başlıkta ele almaktadır. Duygulanış ile bedenlerin bir karışımını ifade eder (Deleuze, 2000, S.19). Peki bu ne anlama gelmektedir. Uzamlı olmaları bakımından natura naurataların ortak özelliğini yukarıda belirtmiştik. Burada bir karşılaşma söz konusudur. Bir karşılaşmada yaşam dünyası üzerinden düşünecek olursak şeylerin özlerine ya da nedenlerine vakıf olmayız. Yalnızca bizim ondan etkilenme bedenimizin üzerine bıraktığı bir etkiyi deneyimlemiş oluruz.

Bu durumun anlaşılması açısından bir analogiye başvurmakta fayda görmekteyiz. Sıcak bir günde odanızda pencereleriniz kapalı ve çalışmak zorundayken odanızı havalandırmak için pencereleri açtığınızda yüzünüze çarpan ve sizi ferahlatan rüzgârı akla getirebiliriz. Bu durumda olan biten şey aslında nedir?

Rüzgar'ın nedenine ya da özüne vakıf olma söz konusu değildir. Yine aynı şekilde kendi var oluşumuz hakkında serimlenmiş bir bilgide söz konusu değildir. Olan şey yalnızca bir cismin bir beden üzerinde bıraktığı etki durumudur. İşte duygulanış ile belirtilen tam olarak bu durumdur. Duygulanış tüm varoluşlar için düşünülebilir. Kahveyle şekerin karşılaşmasında kahvenin şekeri eritmesi şekerin bu karşılaşmadaki duygulanış şekli olarak düşünülebilir. Bu anlamda bu bilgi Spinoza terminolojisindeki üç bilgi seviyesinin en alt tabakasını oluşturmaktadır. Bir üst tabakaya çıktığımızda mefhum bilgisi karşımıza çıkmaktadır. “Mefhumun nominal tanımı, onun, bir bedenin öteki üstündeki etkisini, yani iki bedenin karışımını temsil etmek yerine, iki bedenin karakteristik oranlarının iç uygunluk ve uygunsuzluğunu temsil eden bir fikir olduğudur.” (Deleuze, 2000, S. 33) Öyleyse mefhum fikirlerinde de yine bedenli bir deneyim önceliklidir. Ancak burada dışsal bir karşılaşma değil, karşılaşma sonucu var olanların üzerinde etkiler söz konusudur. Var olanların tümünde birleşimlerin söz konusu olduğu belirtilmiştir. İkinci tip fikir bu birleşim oranlarının birbirini bozması ya da birbiriyle benzer oranlarla birleşmiş olduğundan uyum sağlaması söz konusudur. Söz konusu etki dolayısıyla nedenin (onun birincinin oranının ikincinin oranıyla uyumlu olup olmamasına göre) kavranması söz konusudur.

Spinoza'ya göre, nesnesini olabilecek bütün nedensel bağlantıları içinde konumlandırıp,

onun sadece var olduğunu değil, fakat neden ve nasıl olduğu gibi olduğunu gösterir. Demek ki, doğayı ya da dünyayı upuygun fikirler üzerinden kavramak veya idrak etmek demek, doğada hüküm süren nedenselliği kavramak demektir (Cevizci, 2016, s.344).

Burada upuygunluk ile anlatılmak istenen yukarıda belirttiğimiz gibi nedenselliğin farkında olmaktır. Son tahlilde nesnesiyle uyumlu bir fikir söz konusudur. Ancak burada özlere dair bir bilgi edinme söz konusudur. Bu durum bizi üçüncü ve son bilgi türü olan özlerin bilgisine götürmektedir.

Spinoza üçüncü bilgi türünü şu şekilde aktarmaktadır; buna sezgili bilim adını vereceğiz. Bu bilgi cinsi Tanrının bazı sıfatlarının şekilli özü hakkında upuygun fikirlerden şeylerin özü hakkındaki upuygun fikre kadar yayılır (Spinoza, 2011, S.114). Burada kastedilen durum natura naturatarumun sıfatların modusları olarak natura naturans ile bağları sayesinde ontolojik doğalarına upuygun olarak kavranmasıdır.

Bütün bilgi türleri gibi, bu bilgi türünün de temelde pratik bir değeri vardır. Söz konusu sezgisel bilgi, yani her şeyi ezeli ve ebedi bir ışık altında, Tanrı 'da ve Tanrı aracılığıyla görme insana, onu kölelikten, yabancı bir düzende kendisine tamamen yabancı güçlerin oyuncağı olmaktan kurtarmak suretiyle, olabilecek en yüksek tatmini ve saadeti sağlar (Cevizci, 2016, s.345).

Bu bilgi türüyle Spinoza'nın üçlü bilgi sistemi tamamlanmış olur. Yapılardan anlaşılacağı üzere nesnesiyle uygunluk açısından ilk bilgi türü yanıltıcı bir durumdadır. Çünkü onda varolan bir karşılaşmadaki etkiye maruz kalır. Doğru ve geçerli bilgiye ulaştıran nesnesiyle uygunlukları bakımından ikinci ve üçüncü bilgi tipidir.

3. Zihin ve Temel Zihin Felsefesi Kuramları

İnsanın varoluşundan itibaren kendini anlama çabası onu diğer varolanlar arasındaki yerini belirlemeye yöneltmiştir. Burada temel olarak zihinsellik ve bilinçsellik durumları ön plana çıkmaktadır. Zihinsellik ve bilinçlilik durumları Antik Yunan ve Orta çağ felsefesinde ruh kavramıyla ilişkilendirilmiştir (Gültekin, 2022, s. 18).

Orta çağ sonrasında ruh kavramı yerini zihin kavramına bırakmıştır. Shaffer bunun nedeni olarak üç noktaya dikkat çekmektedir; İlk "ruh" kelimesinin bir çeşit fiziksel şeye, oldukça etersiz bir gaz, pırıl pırıl bir nur yumağına işaret ettiği yolunda sürekli tahrik ve teşvik olagelmıştır. Ancak insan anatomisi hakkındaki bilgimiz genişledikçe bu inanışlar boşa çıkmıştır. İkinci olarak belirttiği noktaysa ruh kavramı teolojik inançlar demetiyle sıkı sıkıya birleşmiştir. Ve ölümlü ruhtan söz edilmemektedir. Ancak bu tip bilgi kaynağına kesin gözüyle baktığımız bilgi sisteminde yer vermemekteyiz. Üçüncü olarak da ruh teriminin iki farklı fikri bir araya getirdiğini belirtir; yaşayan şey fikri ile bu yaşayan şeylerin düşünen ve hatta ahlaki bakımdan uyanık ya da manevi yönden duyarlı özel bir tür fikrini canlıların aşağı ve yüksek türleri arasındaki büyük farklılıklar görüldükçe bu fikirlerinde arasının giderek açılmakta olduğunu ifade eder (2005, s. 15-16).

Bu nedenler başta olmak üzere modern dönemde akli yönü vurgulamak için ruh kavramı yerine zihin kavramı kullanılmaktadır. İngilizce kullanımı olarak da soul(ruh) yerine mind(zihin)

terimleri kullanılmaktadır.

Biz “zihin” terimini tıpkı “gündüz vakti” ifadesini, bu konuda herhangi bir nesne düşünmeksizin kullanabildiğimiz gibi zihni bir nesne olarak düşünmeksizin de kullanabiliriz (Shaffer, 2005, 16) zihin kavramı ve zihinsel olaylar denilince akla üçlü ayrım gelmektedir. Bunlar vukuf (bilme), teessür (duyma), irade (isteme)dir. Her zihni olayın bu yetilerin çalışma ve etkilerinin bir sonucu olduğu farz edilmiştir (Gültekin, 2022, s. 23).

Öyle görülüyor ki akli denebilecek aktiviteler zihin kavramı ile karşılanırken ruh kavramı artık canlılık vermek, varolma modusu gibi durumları karşılamaktadır. Ancak tüm akli aktivitelerin salt bir zihinsel alan olduğu oldukça su götürür bir durumdur. Mind (zihin) sözcüğünün kullanımlarına bakacak olursak:

- 1) Mind the traffic lamb (sakınmak, dikkat etmek)
- 2) Please mind the child (bakmak, göz kulak olmak)
- 3) Does she mind her parents? (itaat etmek)
- 4) Mind your manners (kollamak)
- 5) Did you mind when no one asked you to dance? (aldırmak, etkilenmek)
- 6) Where is my mind? (durumunu kaçırmak)

Anlaşılan o ki içinde bulunulan durumun yalnız duyulur niteliklerinin değil o anda ki özellikle özneye karşı imlemesinin biricikliğinin ayırdına varmak gibi bir ayrım söz konusudur. Bunların yanı sıra o anda mevcut olmayan ancak süreklilik halinde varoluştaki sürüklenen örneğin inançlar, edinilmiş bilgiler, geleceğe dair süre gelen istekler bu gibi durumların belirtilen durumlarla aynı olduğunu söyleyebilir miyiz? Bir içinde bulunulan dikkat kesilme durumunda tuttuğunuz takımın maçı kazanacağı inancı kendini göstermemektedir. Ancak o varlığını yine de sürdürmektedir. “Öyle görülüyor ki bilincinde olmak veya bir şeyin farkında olmak, dikkat etmek ya da kollamak, bir şey hakkında dikkat kesilmek şeklinde ortak bir özelliğe sahiptirler. İşte bu ortak özellik olan bilinç, denebilir ki zihin kavramının ana unsurudur.” (Shaffer, 2005, 17)

Ancak açıklanan bu zihinselliğin gerçeklikle ilişkisi nedir nasıl vuku bulmaktadır. Başka bir ifadeyle zihin ontolojik olarak ele almamız gerekiyorsa zihni nasıl betimlememiz gerekmektedir. Çelebi’ye göre bir yanda zihinsel olduklarını söylediğimiz durumlar ve süreçlerin yalnızca karmaşık bir fiziksel olan beynin süreçlerinden ibaret olduğunu savunan materyalist kuramlar vardır. Diğer yanda ise zihinsel durum ve süreçlerin yalnızca fiziksel bir sistemin süreçlerinden ibaret olmadıklarını aslında fiziksel olmayan bir doğaya sahip ayrı bir tür fenomen oluşturduklarını savunan düalist kuramlar vardır (2014, s.136). Bu kuramlara ek olarak “panpsişizm” kuramı eklenebilir. Panpsişizm, kabaca “her şeyin zihne veya zihin benzeri bir niteliğe sahip olduğu” görüşü olarak tanımlanabilir (Onur, 2019, s. 73). Bu kısımda çalışmamızın amacı gereği Spinoza’nın hangi kuram içerisinde bulunabileceği açısından bu kuramların alt türlerini kabaca açıklama gereği duymaktayız. Öncelikle düalizmi “subtanz düalizmi (töz düalizmi)” ve nitelik (property) düalizmi olarak iki alana ayırmak mümkündür. Töz düalizmine göre zihin fiziksel olmayan bir entitidir ve bedenden tamamiyle farklıdır. Nitelik düalizmine

göreyse zihnin bazı nitelikleri maddenin niteliklerinden farklıdır (Günday, 2003, s.37).

Töz düalizminden zihnin ve bedenın birbirine indirgenemeyen iki farklı olgu olması yoluyla bu iki tözün birbirleriyle ilişkisellikleri ve etkileşimleri açısından farklı sınıflamalar mümkündür. Bunları “Epifenomalizm”, “Paralelizm”, “Etkileşimcilik” ve etkileşimciliğin bir alt varyasyonu olarak “Okkasyonalizm (aranedencilik)” olarak sıralayabiliriz.

Epifenomalizme göre beynin fiziksel nitelikleri zihinsel niteliklerini oluşturmaktadır. Paralelizme göreyse zihinsel ve fiziksel durumlar deneyim esnasında bu deneyim hem zihinsel hem fiziksel yanını etkiler. Etkileşimciliğe göreyse zihinsel ve fiziksel tözlerin karşılıklı olarak birbirini etkilemeleri söz konusudur. aranedencilikteyse bu etkileşim Tanrı aracılığıyla gerçekleşmektedir (Çelebi, 2014, s. 137-138).

Bu düalist kuramların aksine materyalist kuramlar fiziki olanın, madde, enerji ve boşluğun dışında hiçbir şeyin var olmadığını kabul eder. Fakat bu durumda düşünceler, duygular, istekler ve öteki zihni denen olaylar ne oluyor? Burada temel görüşler dört başlığa ayrılıyor bu tür terimlerin kesinlikle hiçbir anlamı olmadığı dolayısıyla dilden atılmaları gerektiği şeklindedir. Bu görüşü indergemeci materyalizim olarak adlandırabiliriz. Bu tip tabirler cehalet ve hurafeler içinde idrak edilmiş dine ve kara sanata bağlı çıkar çevrelerince uydurulmuş ve uyuşukluk eseri olarak ihmal edilmiş dilimize yapılmış bir eklentiye temsil eder. İkinci olarak ikrar (duyurum) teorisi (avowal theory) bu teori “canım sıkılıyor” gibi cümleleri pekala anlamları bulunduğunu; fakat bunların ifadeler yapmak için kullanılmadıklarını yani herhangi bir şeyi tasvir etmek, bildirmek veya iddia etmek için söylenmediklerini kabul eder. Bunlar sadece küçük davranış birimleri bazı iç (fiziksel) şartların sonuçlarıdır. Üçüncü olarak da düşünce, duygu, arzu vb. şeylere delalet eden ifadelerin anlamları olduğu fakat bunların anlamlarının salt cismani terimlerle dile getirilebileceği konusunda ısrar eden izah tarzıdır. Bu izah tarzı davranışçılık olarak da adlandırılmaktadır. Ve son olarak özdeşlik teorisini ifade edebiliriz. Bu teori düşüncelerin, duyguların, arzuların ve öteki tüm zihinsel zihni olayların bedensel durum ve süreçlerle bir ve aynı olduğunu ileri süren görüştür (Shaffer, 2005, s.67-70).

4. Spinoza’nın Kuramlar Açısından Düşünülmesi

Spinoza’nın felsefi sisteminin hem tanrı/doğa merkezli olması hem de var olanlarda düşünce sıfatına yer vermesi açısından materyalizmi aştığını görmekteyiz. Zihni ve içeriğinin yukarıda belirtildiği bedenin karşılaşma fikirlerinden elde edilmesi ile onu davranışçılık kuramına belki de en fazla özdeşlik kuramına yaklaştığı düşünülebilir. Ancak genel olarak ontolojisi ve düşünüldüğünde natura naturatarının varlık şekli farklı oranlardaki birleşimler olduğunu ifade etmiştik bu anlamda düşünce ve uzam birer sıfat tezahürü olmak bakımından aynı düzlemde yer alıyor olsa da tezahür şekilleri ve işlevleri bakımından özdeşlik kuramı ile bir ve aynı olmadığı ifade edilebilir.

Spinoza Etika’nın ikinci bölümünde şu ifadede bulunmaktadır;

İnsan Ruhunu meydana getiren fikrin objesinde olacak olan her şey bu Ruh tarafından kavranmalıdır (algılanmalıdır); başka deyişle bir fikir zorunlu olarak orada vardır; yani, insan Ruhunu meydana getiren fikrin objesi bir beden (cisim) ise, bu bedende Ruh tarafından kavranmayan hiçbir şey olmayacaktır (2011, s.88).

Buradan deneyim karşısında bedenle kavranan şeyin ruh tarafından kavranması bakımından paralelizm düşüncesine ulaşıldığı düşünülebilir olsa da Spinoza fikirlerinin oluşmasında ki bilgilenme türlerinde buna yol açanın ilkin bedenli yönelim olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalarla Onu epifenomalizm içerisinde düşünmek mümkündür. Çünkü zihinsel olan bedensel olanla aynı yapıda olup onu takip etmektedir. Bir şeyi anımsadığımızda da bu konuda sessiz kalmak ya da konuşmak zihnin gücü dahilinde değildir. Buna göre zihnin özgür bir kararına göre konuştuklarını, sustuklarını sananlar ya da başka herhangi bir şeyi yaptıklarına inananlar, gözleri açık düş görenlerdir (Aras, 2022, s. 18).

Bu açıdan modern kuramlar açısından onun insan fikri bakımından epifenomalizmle düşünmek oldukça olasıdır. Bir düalist kuram olarak epifenomalizm zihni ve bedeni iki farklı töz olarak kabul etmekte her ne kadar zihin adeta gölge gibi bedensel olana bağlı ilerliyor olsa da töz olarak mevcut olmaktadır. Bu açıdan Spinoza'nın tek töz kabul etmesi bakımından itirazlar gelebilecek olsa da buna karşın Spinoza'nın 21. Yüzyıl da düşünmek açısından onun felsefesinin bir uyarlanması söz konusudur. Epifenomalizmin ön gördüğü iki töz yerine Spinoza'nın iki sıfatın modusları geçirilebilir olduğu söylenebilir. Epifenomalizm de zihnin pasif durumda olması durumu ikinci bir itirazı oluşturabilir. Bu gerçekten de Spinoza'nın epifenomalizmden uzaklaştıran bir husustur.

Ancak amacımız mevcut kuramlar açısından onun insan anlayışının değerlendirmek olduğu için en fazla yaklaşılabileceğimiz kuram olarak epifenomalizm açığa çıkmaktadır. Biz bu açıklamayı yaparken Spinoza felsefesindeki insanın durumunu değerlendirme altına almaktayız onun genel ontolojisi bakımından panpsişizm başlığı altında değerlendirmekte oldukça olası bir durumdur. İlk bölümde onun genel varlık anlayışını açıklarken ifade ettiğimiz tüm natura naturaların, natura naturansın düşünce ve uzam sıfatlarının varyasyonları olarak varolmaları bu ifadeyi güçlendirmektedir. Belirtmek gerekir ki panpsişizmin ön gördüğü ortak zihinsellik ve bilinçlilikte her var olanda aynı düzeyde bir zihinselliği kast etmemektedir. Bilinç, varlık sahnesine sonradan çıkmış bir fenomen değildir, oluş sürecinin başından itibaren vardır. Panpsişizmin birincisinin doğal sonucu olan ikinci iddiası ise, bilincin tüm varlık skalasında belli biçim ve derecelerde bulunduğu şeklindedir (Onur, 2019, s. 73).

SONUÇ

Spinoza'nın kendi özgün genel olarak ontolojik diyebileceğimiz felsefesiyle özellikle sıfatlar kuramı açısından 21. Yüzyıl zihin felsefesi açısından bir yeniden keşfi son derece önem arz etmektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında görüldüğü üzere modern kuramlar belirli bir töz veya tözlerden hareketle kendini temellendirirken kör adam fil hikayesini akla getirir. Adam filin hangi tarafına temas etse kendince bir çıkarımda bulunmakta kendi görüşüyle uyuşmayan kısımları görmediği gibi monist materyalist yaklaşımlar davranışlar hakkında gayet başarılı açıklamalar yaparken istekler, inanışlar gibi durumlarda yeterince doyurucu bir açıklamadan uzak kalmakta ya da varlığını kabul etmemektedir.

Düalist yaklaşımlardaysa tikel bir töz olarak ruh veya zihnin bireysel varlığının olması ciddi olarak tartışmaya açık bir durumdur. Spinoza'yı günümüz kavramlarıyla açıklarken yaşanan güçlüklerden birinin sebebi olarak bu durumu gösterebiliriz. Buna karşın Spinoza'nın belirli çoğul töz yerine tek tözden yola çıkarak açıkladığı sıfatlar teorisi kuramları yeniden değerlendirmeye

oldukça uygun bir alan sağlamaktadır.

Özellikle varoluş felsefelerinden keskin ayrımını sağlayan belirlenmiş yasalara göre eyleme, günümüz post modernitede bir anlam ortaya koymaktadır: yaratıcı doğa entelektüelite anlamında tüm bilgilere sahiptir. Tikel bir türev olarak insan bu entelektüel seviyedeki bilgiyi deneyimlemektedir.

Mevcut kuramlar açısından Spinoza'nın felsefesini tek bir kurama indirgemek mümkün olmasa da bizce genel ontolojisi açısından panpsişizm insan özelindeyse epifenomalizm ön plana çıkmaktadır. Bu konu üzerine yeni yapılacak çalışmalarda Spinoza'nın özellikle ontolojisiyle iç içe girmiş bilgi felsefesi kaynaklı yeni bir kuramın belki de trialist zihin kuramının olması oldukça radikal ve araştırmaya değer bir konu olarak yeni ufuklar sağlamaktadır. Örneğin Spinoza'nın üçüncü bilgi türü olarak gösterdiği öz bilgisine erişilince bilginin sezgisel olarak vuku bulması ve artık ruh ve beden olarak doğrudan karşılaşmaya gerek kalmaması hali bu duruma henüz tamamlanmamış bir proje olarak kaynaklık edebilir.

Beden, ruh, zihin, bilinç ve öz bilinç kavramlarının henüz hem kendileri hem birbirleriyle ilişkileri bakımından muğlaklığının tam olarak dağılmamış ve üzerlerinde araştırma yapmaya açık olması bu açıdan oldukça heyecan verici bir durum olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Aras, K. (2022), "Bir Bedenin Neler Yapabileceğini Bilmiyoruz içinde: Beden Felsefesi"

Gültekin, A. (Ed.), *Çanakkale, Paradigma Akademi*, S. 4-5,18

Arıcan, M. K. (2005), "Spinoza Felsefesinde İnsan." *Felsefe Dünyası*, Ankara, C. 2005/2, S.42, Ss. 150

Arıcan, M. K. (2015,) "Spinoza Felsefesi Üzerine Yazılar." Ankara, *Divan Kitap*, S. 103,106,116

Ceylan, T. (2019). "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük-Zorunluluk Bağlantısı ve Rasyonalite (Spinoza Örneği)." *Kaygı Dergisi*, C.2012/19, s. 57

Cevizci, A. (2016) *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*. 4. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.

Çelebi, V. (2014), "Zihinsel Durumların Ne Olduğu Problemine İlişkin Temel Yaklaşımlar." *Felsefe Dünyası*, C. 2014/2, S.60, Ss.136-138

Deleuze, G. (2000), *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, Baker, U. (Çev.), Ankara, Öteki Matbaa, S.10,15-16,19,34

Erol, S. (2012), *Gilles Deleuze'ün Fark Felsefesi*, Konya, Çizgi Kitabevi, s.200

Gültekin, A. & Çelebi, E. (2021). "Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekâ ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), S. 31

Gültekin, A. (2022). "Zihin Felsefesinde Zihin Kavramının Serencamı: Antik Yunandan Günümüze Ruh Kavramından Zihin Kavramına Tarihsel Perspektif." *Abant Sosyal*

Bilimler Dergisi, C. 22, S. 1, Ss. 18., 28.

Günday, Ş. (2003), *Zihin Felsefesi*, Bursa: Asa Kitabevi.

Onur, F. (2019). “Bilinç Problemi ve Panpsişizm, Metazihin Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi
Dergisi, C. 2, S.1, s.73

Shaffer, A. S. (2005). *Zihin Felsefesi*, (Çev. Koç, T.), 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.

Spinoza, B. (2011). *Etika*, (Çev. Ülken, H. Z.), 4. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

**Spinoza's Mind-Body Problematic:
The Place and Importance of Spinoza Among Theories
Philosophy of Mind**

Research Article

Barış BİÇER

Bingol University, Institute of Social Sciences
Department of Philosophy Postgraduate Student
barisbicer0088@gmail.com
ORCID: 0009-0000-5599-3255
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8241297>

ABSTRACT

In this study, the mind-body relationship will be explained based on the concept of human in Brauch Spinoza's philosophy system. The concept of man exists as a mode in the general field of existence. In this case, even if we find the mind-body integrity as a determined structure, it has been examined to which theories this situation will correspond to in the current philosophy of mind. The importance of Spinoza both in terms of philosophy of mind and existing theories has been tried to be revealed. In terms of being the source of modern philosophy of mind, western philosophy considers Descartes among the founders of the modern period. Undoubtedly, the school that develops from the structure that is defended by him shapes today's philosophy. However, it is necessary to return to the study of Spinoza, both because he was able to close the 'deficiencies' in Descartes' philosophy, such as how the body and mind interaction took place, and because he created an alternative source philosophy with his own unique style. In this way, mental phenomenology will provide new data to solve today's problems such as the mind issue of artificial intelligence. In these days when the postmodern era we live in undoubtedly needs new perspectives, examining the cornerstones of the history of philosophy with today's concepts stands as a way to illuminate the way to tomorrow.

Key Words: Spinoza, human, mind of philosophy, mind, body